Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 602-627

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.44149>

Recep KADİROĞLU

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi, (recep0001@hotmail.com).

MEVDÛDÎ'NİN TEFHÎM'UL KUR'ÂN ADLI ESERİNDE ESBÂB'I NÜZÛL¹

Özet

Esbâb'ı Nüzûl İslam'ın ilk devrinden itibaren Kur'ân İlimleri içerisinde etkili bir yere sahip olmuş, varlığı ile İslam dünyasına ilahi murada matuf anlayış/kavrayış biçimlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Sahabeyi de üstün kılan vasıflardan birisi de nüzûl ortamına, zamanına, âyetlerin kimin hakkında indiğine vb sebebi nüzûle ilişkin hususların bilinmesindeki yetkinliğidir. Onların bütün bu hususlara vâkıf olması aynı zamanda ilâhi maksada da hâiz olmalarını sağlamıştır. Ebu Ubâde'nin İbrahim Teymi'den naklettiği, aynı dine, aynı kibleye sahip olan ümmetin ihtilafa düşmesi hususundaki rivâyeti esbâb'ı nüzulün önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Biz bu makalemizde çağdaş dönem yazarlarında biri olan, hayatını İslam davası uğruna mücadelelerle geçiren Mevdûdî'nin Tefhîmu'l Kur'ân adlı eserine esbâb'ı nüzûl konusunu ele aldık. Mevdûdî'nin sebep-i nüzûle bakış açısını, yöntemini inceleyip ilgili rivayetler hususundaki değerlendirmelerine değindik. Ayrıca klâsik dönemlerde tartışma konusu olan belli başlı meselelerde müfessirin yaklaşım tarzlarını ele aldık. Bu sayede müfessirler içerisinde Mevdûdî'nin yeri ve önemi hakkında okuyucuyu bilgilendirmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, Sebeb-i Nüzûl

---

¹ Bu çalışma “Mevdûdî ve Kur'ân İlimleri” adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

THE ESBÂB'I NÜZÛL BY THE NAME OF TEFHÎMÜ'L-QUR'AN BY MEVDÛDÎ

Abstract

The Reasons for Revelation has a considerable place in quranic disciplines since the very first appearance of Islam. with its existence. It has contributed to develop apprehension patterns referred to divine wishes. Another qualification that makes companions of Muhammed (pbuh) superior is due to their perfection of knowledge over the reasons for revelation such as revelation circumstance, time and about whom the verses revealed. The fact that they know about all these matters helped them know about divine goal, as well. The rumour which Ebu Ubade quoted from İbrahim Teymi about the confliction of the followers of Muhammed (pbuh) with the same religion and the same followers has brought out the importance of The Reasons for Revelation once more. We in this article, are discussing the reasons for revelation in the book Tefhîmu'l Kur'ân by Mevdudî, one of the contemporary writers, who spent his life on fighting for islamic goals. Then, pointing to the his aspect of revelation and studying his style, we are touching on the matters about relevant rumours interpreted by him. We also discussing his manner of approaching to the certain matters which are controversial in classical period. Thus, We intend to inform the readers about the significance and place of Mevdudî among other interpreters.

Keywords: Interpretation on Qur'an, Commenting on Qur'an, Mevdûdî, Tefhîmü'l-Kur'ân, The Reasons for Revelation

GİRİŞ

Esbâb'ı nüzûl, Ulûmu'l-Kur'ân arasında çok mühim bir yere sahiptir. Hatta en önemli Kur'ân ilmidir. Çünkü Kur'ân'ı anlamının kavrayış farklılıklarının rusuhuna ermenin yolu ve tarihsel arka plan ile Kur'ânî özdeyişlerin arasında sağlıklı bir bağ kurabilmenin önemli bir neticesi olarak tefsir üzerine doğru cümleler ifade edebilmenin yegâne vasıtasıdır. Bu husussu şöyle izah edebiliriz; Sahabe, bir âyet inzâl edildiğinde, ilgili âyetin iniş sebebi ve olayına vâkıf olup, soru sorulduğunda soran kişinin durumunu ve soru sormadaki sebebini bilirdi. Zira sahabeyi tefsir hususundan yücelten etken de budur. Dolayısıyla onlardan gelen sebeb-i nüzûle ait rivâyetler merfu olarak kabul edilmiştir. Ancak sahabenin tefsirde geçen rivayetleri kendi görüşleri bağlamında değerlendirip mevkuf hadis olarak tanımlamışlardır. Âlimler sebeb-i nüzûle çok önem vermişlerdir. Bazı muhakkik âlimler nüzûl sebeplerini bilmeyen birisinin Kur'ân'ı tefsir etmeye cüret etmesini eleştirmişlerdir. Çünkü sebeb-i nüzûl, tarihin seyri içerisinde Kur'ân âyetlerinin inzâl edildiği ortamı müşâhede etmektir. Bizatihi tarihin kendisine tanıklık etmektir. Tarihçiler onun diliyle yalanlar söylerler ve olmamış olayları olmuş gibi gösterirler. Ancak nüzûl sebepleri sayesinde, olayın kendisini bizatihi suretini görürüz. İnsanın gölgesinden ziyade kendisini görürüz. Gerçeklerin tarihten arta kalan yansımalarını değil gerçeğin kendisini görürüz.

1. LÜGAVÎ VE ISTILÂHÎ ANLAMıyla ESBÂB'I NÜZÛL

Esbâb'ı Nüzûl, *sebeb* ve *nüzûl* kelimelerinden oluşan Arapça bir izâfet terkîbidir. Sebeb, Arapça “s-b-b” fiil kökünden gelen, “*kendisi ile hurma ağacına çıkılan ipe*” denir. Çoğulu *esbâb* şeklinde gelir. Kendisi ile bir yere ulaşılan her şeye de *sebeb* denir. Uzunluk bakımından ipe benzetilerek sarık, başörtüsü ve uzun elbiseye *sibeb* denmiştir. *Yol rotası* da uzun ipe benzetilerek *sebeb* ile nitelendirilmektedir.² Nüzûl ise “n-z-l” fiilinin mastarıdır. *Yüksekten aşağıya inmek, düşmek* gibi manalara gelir. Ayrıca *inzâl* ve *tenzîl* de indirmek demektir. Aralarındaki fark inzâl; genel, toplu bir indirmeden ibaret iken, tenzîl ise peyderpey parça parça indirmek, birbirinden ayrı bölümler halinde indirmektir.³

Esbâb'ı nüzûl'un doğuşundan itibaren birçok tanımı yapılmıştır. Yapılan bazı tanımlamaları kısa olarak ele almakta fayda vardır. Zerkeşî (ö. 794/1391) El-Burhân'da “Sebeb-i Nüzûlü Bilmek” başlığı altında âlimlerim bu konuyla alakalı derlemiş oldukları eserlere değindikten sonra sebeb-i nüzûlün beyânı hususunda; Kuşeyrî'den rivâyette esbâb'ı nüzûl'un bilinmesi Kur'ân-ı Kerim'in mânâlarının anlaşılmasında kuvvetli yoldur,⁴ tanımını yapar. Kâfiyeci (ö. 879/1474) ise sebeb-i nüzûlü “Kur'ân'ın iniş sebebi olarak”⁵ tanımlamıştır. Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre de sebeb-i nüzûl hadisenin vuku bulduğu günlerde ayetin nazil olması durumunda gerçekleşir. Esbâb'ı nüzûlü bilmek bunların bilgisini ihtiva eder.⁶

Genel olarak ise şöyle bir tanım yapabiliriz: “Âyetlerin indiği ortamında meydana gelen bir olay veya Hz. Peygamber'e (s.a.v) sorulan bir soruya, zuhûr ettiği günlerde, bir veya daha fazla ayetin hadiseyi-soruyu kapsayan nitelikleri içermek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere nâzil olmasına vesile olan, vahyin indiği ortamı anlatan olaya sebeb-i nüzûl denir.”⁷

Yapılan bu tanımlamalarda açıkça şu ortaya çıkmaktadır ki, yakînî ve derûnî anlamda Kur'ân'a muttalî olmak isteyen araştırmacı esbâb'ı nüzûl hakkında malumata sahip olmalıdır. Bu durum ona Kur'ân'ı anlamada en kuvvetli menhec olacaktır. Esbâb'ı nüzûlü bilmek, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de emretmiş olduğu şeylerin hikmetini kavrama bakımından faydası olmasının yanında iman eden mümin için de imanının yakînî bir hal almasına vesile olur. Böylece o, ayetlerden ne kastedildiğini kolayca anlar, zihnindeki şüpheleri def eder.

2. KUR'AN'I ANLAMADA ESBAB-I NÜZULÜ BİLMENİN ÖNEMİ

Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek âyetin ilâhî maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, teşrî' hikmetinin kavranması, mübhemâtın, âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin bilinmesi, âyetle hasr veya tahsîs bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından önem arzeder. Bundan dolayı konuya ilk dönemlerden itibaren ilgi gösterilmiştir. Sahâbenin ve onlardan sonra gelen ilk

² Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, th: Safvân Adnân Davûdî, 4. Baskı (Şam: Dâru'l Kalem, 1430/2009), 391.

³ İsfahani, *Müfredât*, 1047.

⁴ Muhammed Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'ân*, th: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, (Kahire: Mektebetu Dâru't- Turas, ts.), 1: 22.

⁵ Muhyiddin Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *et-Teyisîr fî kâvâidi İlmi't-tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, 1. Baskı (Kahire: Mektebet'ül Kudusî, 1998/1419), 46.

⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb'ı Nüzûl'un Rolü*, 1. Baskı (İstanbul: Şule Yayınları,1994), 64.

⁷ Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab'ı Nüzûl'un Rolü*, 68.

nesillerin Kur'an'ı özellikle esbâb'ı nüzûl ile tefsir etmeleri sebebiyle bazı âlimler, tefsir ilminin başlangıçta esbâb'ı nüzûlî bilmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir.⁸ Hatta çağlar boyunca bu iddia gerçekliğini korurken, esbâb'ı nüzûl Kur'an'ı Kerim'in anlaşılmasında önemli bir ilim olma hüviyetini devam ettirmiştir. Vahidî'nin de ifade ettiği: "Bir âyetin tefsiri, o âyetin kıssası ve iniş sebebini bilmeden yapılamaz"⁹ gerçekliği bütün açıklığı ile ortada dururken özellikle ilahi maksadın iyi anlaşılıp hikmet ve hakikatlerinin kavranması konusunda esbâb'ı nüzûlî bilmenin gerekliliği daha da fazla ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekliğe rağmen sahabe arasında Allah Resulünün yaşadığı bir dönemde bile bir takım hadiseler meydana gelmiş, bazı sahabenin âyetlerin iniş sebebini bilmemesinden dolayı söz konusu âyetlere farlı manalar yüklediği görülmüştür. İşte bu durum da ilahi maksadın tam olarak kavranamamasına neden olduğu söylenebilir.

Nitekim Âl-i İmrân 188. âyette " *Yaptıklarına sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananların, sakın sakın onların azaptan kurtulacağını sanma; elem verici azap onlardır.* " âyetini okuduğu zaman Mervan b. Hakem âyetin iniş sebebini bilmediği için müminlerin azaba uğrayacağı vehmine kapılmıştır. Hizmetçisi Râfi'yi İbn Abbâs'a göndererek; "Her yaptığından sevinen ve yapmadıklarından ötürü övülmeyi seven kimseler azabı hak etmişse kesinlikle hepimizin de azaplandırılacağımızı söylemesini istemiştir. Bunun üzerine İbn Abbâs bu âyetin kendileri ile bir ilgisi olmadığını söylemiştir. Hz. Peygamber Yahudileri çağırdığı ve bildikleri şeyi onlara sorduğunda Yahudilerin ise bildiklerini gizleyip Hz. Peygamber'e başka şey söylemişlerdi. Bundan dolayı Allah Resulünün sorduğu şeyi cevaplamanın ve bu sayede O'na iyilik ettiklerini göstermenin sevinci ve Allah Resulünün sorduğu soruya yanlış cevap vererek kendilerinin gerçeği saklamalarından ötürü kazandıklarını düşünerek sevinmeleri sebebi ile olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs daha sonra ise "Allah kitap verilenlerden onu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz diye ahit almıştı" âyetini "yaptıklarına sevinen ve yapmadıkları ile övünen"e kadar okumuştur. İbn Abbas esbâb'ı nüzûl ilmi ile bu âyette yanlış anlaşılacak bir durumu ortadan kaldırmış, ilahi maksadın doğru anlaşılmasını sağlamıştır.

Ayrıca Mâide sûresi 93. âyeti "İnanlara ve yaralı iş yapanlara daha önceleri tatmış olduklarından dolayı bir sorumluluk yoktur" âyetinin zahirine bakılıp günümüzdeki müslümanlar alkollü içki içmeye devam edeceklerdi. Osman b. Ma'zun ve Amr b. Madikerb bu âyetin sebab-i nüzûlünü bilmedikleri için alkollü içkinin mubâh olduğunu söylüyorlardı. İçkinin haram kılındığı bildirildiği zaman sahabe: "Şimdi ölen kardeşlerimizin durumu ne olacak, içki midelerinde olduğu halde öldüler? Oysa Allah onun pislik olduğunu söylüyor." dediler. Bunu üzerine Mâide sûresi 93. âyet nazil olmuştur.

Bakara sûresi 115. âyette de "Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir." ifade edilir. İlk bakışta âyetin sebab-i nüzûlünü bilmeyen biri namazda istediği tarafa durabileceğini anlar. Ancak sebab-i nüzûlü bilen kişi âyetin gece zifiri karanlıkta namaz kılanlar hususunda nazil olduğunu bilir ve ilk önce düşmüş olduğu hataya düşmez.¹⁰

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerin iniş sebeplerine ilişkin durumlara sahabeler muttali olmasaydı âyetleri yanlış anlayacak ilahi maksadın gayrısında bir davranış sergileyeceklerdi.

⁸ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360-362.

⁹ Salih, *Mebâhis fi ulumi'l-Kur'ân*, 133.

¹⁰ Salih, *Mebâhis fi ulumi'l-Kur'ân*, 134.

Ancak bunun aksine var olan sebep ilimleri kendilerini bu hataya düşmekten muhafaza etmiştir. Zaten tefsir alanında sahabeyi yükselten en büyük hususlardan bir tanesi de budur. Onlar Kur'anî kaynağın membaından istifade etmişlerdir.

İbn Teymiyye de “Nüzûl sebeplerini bilmek âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır.” derken yukarıda izah etmeye çalıştığımız hususu ifade etmektedir. Ayrıca İbn Dakîk de “Nüzûl sebeplerinin beyânı, Kur'ân'ın manasını anlamaya kuvvetli bir yoldur.” ifadesi ile bu gerçeği ortaya koymuştur.¹¹

Özellikle sebep-i nüzûl bilmek sadece tarihi anlamda faydalı değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilahi teşriin asıl maksadını kavrama da ve hayata tatbik edilmesi anlamında oldukça elzemdir. Meselâ; “*Deki bana vahyolunanın içinde yiyeni yiyeceğinden haram olarak murdar oldukları için ölüden, akan kandan, domuz etinden, Allah'tan başkası adına kesildiğinden dolayı fisk olandan başka bir şey bulamıyorum. Kim ki istemeyerek ve haddi aşmayarak naçar kalırsa bundan yiyebilir*” mealindeki En'âm suresi 145. ayetinden zahiri olarak anlaşılabilceği gibi sadece burada sayılan dört şey haram kılınmamıştır. Bunu dışında haram sayılan yiyecek ve içecekler de mevcuttur. Ama sebep-i nüzûlü bilmeden âyetin muhtevâsından hareketle bu anlaşılabilir. Ancak esbab-ı nüzûl incelendiğinde bu âyetin bu dört şeyi haram kılmak için değil, haramı helal, helali haram kılan kimseler hakkında bir temsil olarak nazil olduğunu görürüz. Bu örnekte olduğu üzere esbâb'ı nüzûl bize âyeti doğru anlamada yardımcı olur.¹²

Ebû Ubeyde'nin İbrahim et-Teymî'den naklettiği şu rivâyet sebep-i nüzûlün Kur'ân'ın anlaşılmasındaki önemi konusunu bir parça özetlemektedir. Hz. Ömer bir gün; “Peygamberi bir, kıblesi bir olan bu ümmet nasıl ihtilafa düşer ki?” diye düşünürken İbn Abbas: “Ey Müminlerin Emiri! Kur'ân bizim zamanımızda nâzil oldu, onu okuduk ve niçin nâzil olduğunu bildik. Ancak bizden sonra bazı nesiller gelecek Kur'ân'ı okuyacak ancak hangi sebeplerden dolayı nâzil olduğunu bilemeyecek bu sebeple fikir yürütecekler, fikir yürütünce ihtilafa düşecekler, ihtilafa düşünce birbirlerini öldürecekler” deyince, Hz. Ömer, İbn Abbâs'ın bu sözlerinden dolayı O'na kızmıştır. İbn Abbâs çıkıp gittikten sonra onun bu sözlerini tekrar düşünen Hz. Ömer haber gönderip onu çağırılmış ve söylediklerini tekrarlamasını istemiştir. İbn Abbâs'ın söylediklerini bir daha düşünen Hz. Ömer onu haklı bulmuştur.¹³

Kur'an'ın doğru anlaşılmasında nüzûl sebeplerinin önemini bütün âlimler kabul etmektedirler. Kaynaklarımızda Kur'an'ı tefsir edecek müfessirin bilmesi gereken ilimler sıralanırken, esbâb'ı nüzûl bu ilimlerin başında zikredilmektedir. Esbâb'ı nüzûlün Kur'ân'ın anlaşılmasında sağladığı faydalar sayılırken; “âyetlerdeki işgali kaldırıp onun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak, emredilen şeylerin hikmetini anlamak, âyette hasr ihtimali varsa onu ortadan kaldırmak ve ayetlerin kimin hakkında indiğini bilmek”¹⁴ şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Bu çerçevede denilebilir ki; Esbâb'ı nüzûlü bilmeden ve onu dikkate almadan yapılan Kur'ân'ı anlama/yorumlama faaliyeti asıl maksadına ulaşamayacak, bir yanı ile eksik kalacaktır. Kimi sahabelerin bazı âyetleri anlamada hataya düştüğü olmuştur. Bu durum ne kötü

¹¹ Celeleddin Abdurrahman Eba Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'ân*, thk. Merkez'ud-Diraseset'ül -Kur'âniyye (Medine: Merkez'ud-Diraseset'ül Kur'âniyye, 1426), 1: 190.

¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 9. Baskı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları,1993), 118.

¹³ Ahmet Gündüz, “Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVIII/1 (2016), 99.

¹⁴ Recep Demir, *Kuran Tefsirinde Tarihselci Yöntem* (Karabük: Hikmetevi Yay, 2013), 165.

bir niyet ne de kötü bir etmendir. Ne doğru yoldan sapma ne de ilim talebesinin niteliklerinin dışındadır. Bu hal sadece onlara ilimlerin zikrettiği şartları, edebi, ilmi ve marifeti sağlar. Şüphesiz ki bazı sahabelerin tefsirde hataya düşmeleri ya da zorluk çekmeleri beşeri zayıflığın bir göstergesidir. Anacak burada; bazı sahabelerde olduğu gibi âyeti değerlendirme de liyakat sahibi olanlardan kaynaklanan hata ile bunun için liyakat sahibi olmayanların hatası arasında fark vardır. Ya da ehli zamanın her işe karışan kimselerinin Kur'ân sofrasına da oturduğunda ya da Kur'ân'ın mânâlarını tahrif etme isteğinde bulunanlar da olduğu gibi kötü niyetinden dolayı da hataya düşenler olduğu gibi.¹⁵

3. MEVDÛDÎ'NİN ESBÂB-I NÜZUL'E YAKLAŞIMI

Mevdûdî, esbâb'ı nüzûle bakış açısını tefsirinde *Kur'ân-ı Kerim'e Giriş* bölümünde ortaya koymuştur. Mevdûdî; Kur'ân'ın, Allah'ın emri ile Resûlullah (s.a.v) tarafından başlatılan İslâmî hareketin tebliğine uygun üslup kullandığını, bu nedenle de Kur'ân'ın tarihin çeşitli safhalarında parça parça indirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca belirli bir konunun anlaşılmasını sağlayan tarihsel, sosyal veya diğer şartların da bilinmesi gerektiği hususlarına dikkat çekerek nüzûl sebeplerini bilmeksizin Kur'ân'daki birçok konunun tam anlamıyla anlaşılmayacağını ifade eder.¹⁶

Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân* adlı eserinde sûrelerin tefsirine başlamadan önce ilgili surenin konusu, adı, ana fikri, nüzûl zamanı ve tarihsel arka-planı (sebeb-i nüzûl) gibi konu başlıkları ile sûreye giriş yapar. Yedi ciltlik eserin tümünde bu durum böyledir. Tarihsel arka-plan olarak sûrelerin başında verdiği bölüm ise Mevdûdî'nin esbâb'ı nüzûl'e ilişkin bilgilere yer verdiği bölümdür. Ancak tarihsel arka-planı incelerken müfessir, bütün sûreler hakkında sebeb-i nüzûle ilişkin bilgiler vermemiştir. Daha çok âyetlerin indiği dönemdeki etkilediği toplumların dinamikleri ve bu dinamiklerin muhataplarda ortaya çıkardığı anlama/yaşama farklılıkları veya verilen mesajın doğru anlaşılıp anlaşılmadığı hususlarından bahsetmiştir.¹⁷ Müfessirin tarihsel arka-planda sebeb-i nüzûle ilişkin bilgi verdiği durumlarda genellikle "*Nüzûl Sebebi*" şeklinde başlık atıp bilgiler vermiş veya âyetlerin tefsirini yaparken "*ilgili pasajın altında sebeb-i nüzûle ait rivayetleri zikretmesi*" şeklinde olmuştur.¹⁸ Bazı yerlerde ise doğrudan sûrenin sebeb-i nüzûlüne ilişkin açıklamalar yaparak okuyucuyu sûrenin tefsirine geçmeden bilgilendirmektedir.

Örneğin Mevdûdî, Muavezeteyn'in tefsirinde Esbâb'ı nüzûle ilişkin şu açıklamayı yapar:

"İhlas sûresinin girişinde de açıkladığımız gibi, bir sûre veya âyetin hangi yerde, hangi olay üzerine nazil olduğu söylenmişse bunun anlamı, ilgili sûre veya âyetin o anda ilk defa nazil olmamıştır. Daha önce nazil olmuş bir sûre veya âyetin, herhangi bir olay nedeniyle Resulüllâh'a muhataplara cevap olarak tekrar okuması bildirildiği için okunan bu âyet veya sûrenin o anda yeni nâzil olduğu zannedilir."¹⁹

¹⁵ Muhammed Aydın, "*Esbab-ı Nüzulü Anlama Yolunda Sahabenin Kur'ân-ı Kerim Anlayışı: "Ebu Eyyûbel-Ensari'nin Örneğinde"*", *Eyüp sultan Sempozyumu XII*, (İstanbul: 2016), 69.

¹⁶ Ebu'l -A'la Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, trc. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1: 21.

¹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 137.

¹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 527.

¹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 314.

Esbâb'ı nüzûle ilişkin Kur'ân-ı Kerim'de birçok örnek olduğu için bunların hepsini burada zikretmemize imkân yoktur. Dolayısıyla dikkat çeken hususlarla alakalı nüzûl sebeplerine değinerek müfessirin bu husustaki yöntemini anlatmaya çalışacağız.

Tevbe sûresinde geçen; *Onlardan ölen birinin namazını hiçbir zaman kılma, mezarı başında durma. Çünkü onlar, Allah'a ve Resulüne (karşı) küfre saptılar ve fasıklar olarak öldüler.* (Tevbe 9/ 84) âyeti de sebebi nüzûle dair vakıa zikrederek inzâl sebebini belirlemeye çalıştığı duruma örnektir. Mevdûdî'ye göre bu âyet Tebuk seferinden kısa bir süre sonra ölen münâfıkların lideri Abdullah İbn Ubey'in cenaze namazını kılmaktan men etmek için nâzil olmuştur. Ubey'in oğlu Abdullah halis ve samimi bir müslümandı. Babası öldüğünde kefen yapmak için Peygamber'den (s.a.v) gömleğini istemişti. Allah resulü onun bu isteğini yerine getirmişti. Abdullah ayrıca O'dan babasının cenaze namazını da kıldırmasını istemişti. Peygamberimiz bu isteğini de kabul etmişti. Ancak Hz. Ömer (r.a) böyle azılı bir İslam düşmanının cenaze namazını kıldırması hususunda O'nu vazgeçirmeye çalıştıysa da pek başarılı olamadı. Efendimiz (s.a.v) namaz için hazırlanıp tam namaz kıldıracağı sırada bu âyet nâzil olmuştur.²⁰

Vakıa zikredip inzâl sebebini ortaya koymaya çalıştığı duruma bir başka örnek olarak, *(Savaştan) Geri bırakılan üç (kişiyi) de (bağışladı). Öyle ki, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmişti, nefisleri de kendilerine dar (sıkıntılı) gelmişti ve O'nun dışında (yine) Allah'tan başka bir sığınacak olmadığını iyice anladılar. Sonra tevbe etsinler diye onların tevbesini kabul etti. Şüphesiz Allah, (yalnızca) O, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.* (Tevbe 9/118) âyeti gösterilebilir. Müfessire göre durumları, bu âyette anlatılan üç kişi, Ka'b b. Malik, Hilal b. Umeyye ve Marare b. Ruba'i idi. Bunlar, gönülden iman etmişlerdi. Ve bu samimiyetlerini ortaya koymamışlardı. Bedir harbine katılan Hilal b. Umeyye ve Marare b. Rubai'nin imanları şüpheden uzaktı. Ka'b ise, Bedir savaşı dışında Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer bütün seferlerine katılmıştı. Fakat cihada gitmeleri emredilen Tebuk seferine katılmamalarından dolayı göstermiş oldukları ihmalen şiddetle cezalandırıldılar. Tebuk dönüşünde Hz. Peygamber (s.a.v) müslümanlara, sefere katılmayanlardan tüm alakalarını kesmelerini emretmişti. Hatta o kadar ki müslümanlar bunların selamlarına bile karşılık vermeyecekti. Bu şekilde kırk gün devam etti. Aileleri bile kendileri ile alakayı kesmişlerdi. Elli günlük tecritten sonra bu üç kişinin affedildiklerini ilan eden bu âyet nâzil oldu.²¹

Necm sûresinin nâzil olmasına sebep olarak Mevdûdî yine bir vakıa zikreder. Müfessire göre bu olay şudur; Peygamber'in (s.a.v) şöyle bir arzu ve isteği vardı: "Müşrik Kureyşlilerin İslâm'a karşı nefretlerini yumuşatacak ve onları İslâm'a yaklaştıracak veya en azından onların düşmanlıklarını kışkırtmayacak şekilde onların inançlarını daha az geliştiren vahiyler nâzil olmasını arzu ediyorum." Peygamber böyle bir arzu içindeyken, bir gün Kureyş'ten bir topluluğun arasında bulunduğu bir sırada Necm sûresi nâzil oldu ve Hz. Peygamber (s.a.v) de bu sûreyi okumaya başladı. On dokuz ve yirminci âyetlere²² geldiğinde birdenbire "Bunlar yüce putlardır ve onlardan şefaet beklenilebilir" dedi. Bundan sonra Necm sûresini sonuna kadar okudu ve sonunda secde yaptı. Bütün müslümanlar ve Kureyşli müşrikler de secdeye kapandılar. Bunun üzerine müşrikler şöyle diyorlardı: "Şimdi Muhammed'le aramızda hiçbir

²⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2: 259.

²¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2: 286.

²² "Gördünüz mü haber verin, Lat ve Uzza'yı ve üçüncü (put) olan Menat'ı? " bkz. Necm, 53/19-20.

fark kalmadı; biz de Allah'ın yaratıcı ve rızık veren olduğunu kabul ediyoruz ve bu taptığımız putların sadece O'nunla aramızda şefaatçi olduğuna inanıyoruz." Bu olaydan sonra akşam Cebrail gelip: "Ne yaptın? Ben bu iki cümleyi getirmemiştin" dediğinde, Peygamber (s.a.v) çok üzüldü ve Allah, İsra Suresi 73-75. ayetlerini indirdi: "Ey Muhammed! Onlar neredeyse, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı düzüp uydurman için seni fitneye düşüreceklerdi; o zaman da seni dost edineceklerdi. Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, sen onlara biraz eğilim gösterecektin. O takdirde ise biz de sana dünyada da ve ahirette de kat kat azap tattırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın."²³

"Biz insana, anne ve babasına (karşı) güzelliği (ilke edinmesini) tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan şeyle bana ortak koşman için sana karşı çaba harcayacak olurlarsa, bu durumda onlara itaat etme. Dönüşünüz banadır. Artık yapmakta olduklarınızı size ben haber vereceğim." (Ankebut 29/8) âyeti de âyetin bir olay üzerine nâzil olduğu duruma örnek olarak verilebilir. Mevdûdî'ye göre bu âyet Sa'd İbn Vakkas hakkında indirilmiştir. Sa'd müslüman olduğu zaman 18-19 yaşlarında idi. Annesi Ebu Sufyân'ın yeğeninin kızı olan Sufyan b. Umeyye idi. Sa'd'ı müslümanlıktan vazgeçirmek ve atalarının dinine dönmesini istiyordu. Bu hususta onu ikna etmek için annelik hakkını kullanarak; "Sen Muhammed'den vazgeçmedikçe ne yemek yiyeceğim, ne su içeceğim, ne de gölgede oturacağım, Allah'ın gönderdiği emirlere göre de annelik hakkı çok büyüktür. Eğer bana isyan edersen Allaha isyan etmiş olursun." demişti. Bu durum Sa'd'ı çok mahzun etti, durumu gelip Allah Resulüne anlattı. Bunun üzerine bu âyet indi.²⁴

Müslümanların Hz. Peygamber'in evine giriş ve çıkışı hususunda nâzil olan Ahzap sûresi 53. âyeti; "Ey iman edenler (rasgele) peygamberlerin evlerine girmeyin, (Bir başka iş için girmişseniz ille de) yemek vaktini beklemeyin. (Ama yemeğe) çağrıldığınız zaman girin, yemeği yiyince dağılın ve (uzun) söze dalmayın. Gerçekten bu, peygambere eziyet vermekte ve o da sizden utanmaktadır; oysa Allah, hak(kı açıklamak)tan utanmaz. Onlardan (peygamberin eşlerinden) bir şey isteyeceğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz için de, onların kalpleri için de daha temizdir. Allah'ın Resulü'ne eziyet vermeniz ve ondan sonra eşlerini nikâhlamanız size ebedî olarak (helal) olmaz. Çünkü böyle yapmanız, Allah katında çok büyük (bir günah)tır."²⁵ bir vakıa üzerine nâzil olma durumuna verilen başka bir örnektir. Müfessir bu âyetin nüzûl sebebini şöyle açıklar: Daha önceki âdetleri olmak üzere müslümanlar ziyaret edilen evde yemekten sonra uzun süre oturur konuşur ve eğlenceli sohbetler yaparlardı. Bu durum Allah Resulünü rahatsız ederdi. Enes b. Malik (r.a) naklettiği rivayete göre Hz. Zeynep'in (r.ha) düğün yemeğinde de aynı durum cereyan etti, insanların çoğu yemekten sonra gittiler yalnız birkaç kişi kaldı ve sohbet etmeye devam ettiler. Bundan rahatsız olan Allah Resulü kalktı hanımlarını dolaştı ve tekrar geldi. Onlar yine sohbetlerine devam ediyorlardı. Sonra Hz. Âişe (r.ha) validemizin hücreinde beklemeye başladı. Gecenin büyük bir kısmı böyle geçtikten sonra Efendimiz (s.a.v) Hz. Zeynep'in (r.ha) hücreğine geçti. Enes'e (r.a) göre bu âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur.²⁶

Sebeb-i nüzûl noktasında bir vakıa üzerine nâzil olan sûrelere örnek verilebilecek en dikkat çekici misallerden biri de Abese Suresi'dir. Mevdûdî'ye göre bu sûrenin sebeb-i nüzûlü,

²³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 379.

²⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4: 228-229.

²⁵ el-Ahzab, 33/53.

²⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4: 447-448.

İbn Ümmü Mektum (r.a) ile Allah Resûlü arasında geçen hâdisedir. Birgün Resulullah (s.a.v) Mekke'nin ileri gelenlerine İslâm'ı tebliğ ettiği bir sırada bir âmâ olan İbn Ümmü Mektum (r.a) çıkagelerek, Resûlullah'tan (s.a.v) kendisine İslâm hakkında bilgi vermesini istedi. Resulullah (s.a.v) ise, Ümmü Mektum'un araya girmesinden hoşlanmayarak ondan yüzünü çevirdi ve bu olay üzerine de Abese Sûresi indirildi.²⁷

3.1 ESBÂB'I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ VERİRKEN RÂVİ İSMİNİ ZİKRETTİĞİ YERLER

Mevdûdî bazı yerlerde esbâb'ı nüzûl rivayetlerini verirken ilgili rivayetin kimden geldiğine dair nakilleri de zikretmiştir. Böylece sebep-i nüzûl üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerini bu rivayetlerle kuvvetlendirmek istemiştir.

İfk hadisesi bu duruma örnektir. Hz. Âişe'ye atılan iftiraları bertaraf eden ve onu temize çıkaran Nur suresi 11-12 ayetler²⁸ nâzil olduktan sonra Hz. Âişe'nin rivayetine göre Hz. Ebu Bekir, Mistah b. Üsase'ye bir daha yardım etmeyeceğine dair yemin emişti. Bunun üzerine Nur Suresi 22. âyeti: *"Sizden, fazileti ve varlıklı olanlar, yakınlara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte eksiltme yapmasınlar, affetsinler ve hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmeyiz misiniz? Allah, bağışlayandır, esirgeyendir"* nâzil olmuştur. Burada Mevdûdî Nur Suresinin 22. âyetinin sebebi nüzulüne ilişkin Hz. Âişe'den gelen rivayeti kabul ederek bunun, ilgili âyetin inzâl sebebi olduğunu belirtmiştir.²⁹

Mevdûdî Abese sûresinin giriş kısmında sûrenin nüzûl zamanına ilişkin görüşleri art arda verdikten sonra iki rivâyet zikreder. Bunlardan biri Hz. Âişe'den nakledilen rivâyettir. Buna göre Ümmü Mektum'un "Ya Rasûlallah bana doğru yolu göster" demesi (ki bu Ümmü Mektum'un Allah Resûlüne iman ettiğini gösterir.) üzerine peygamber suratını ekşitmiş ve sırtını dönmüştür. Bunun üzerine de Abese sûresi nâzil olmuştur. İkincisi ise İbn Abbâs'tan (r.a) rivayet ettiği Ümmü Mektum'un Kur'ân'dan anlamadığı bir âyetin anlamını sormak istediğinde "Ya Resûlallah Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret" demesidir. Bu durum da Ümmü Mektum'un iman ettiğini gösterir. Dolayısıyla Müfessir bu iki rivâyetten hareketle Abese sûresinin İslâm'ın ilk yıllarında nazil olduğu kanaatine varmıştır.³⁰

Ayrıca Mevdûdî, Kafirûn sûresinin sebebi nüzulüne ilişkin İbn Abbâs, Saib b. Bina ve Vehb b. Munebbih'in rivayetlerini zikreder. Bu rivayetlerin üçü de hemen hemen aynı hadiseyi ifade eder ki o da müşriklerin Allah Resûlüne mal isterse mal vereceklerini, kadın isterse istediği kadınla evlenebileceği gibi tekliflerine karşılık yıl kendi putlarına bir yıl ise O'nun tanrısına ibadet edelim şeklindeki istekleridir. Bunun üzerine bu sûrenin nâzil olduğunu ifade eder. Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki bu teklifler bir oturumda değil, değişik zamanlarda

²⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 35.

²⁸ Doğrusu, uydurulmuş bir yalanla gelenler, sizin içinizden birlikte davranan bir topluluktur; siz onu kendiniz için bir şer saymayın, aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her bir kişiye kazandığı günahtan (bir ceza) vardır. Onlardan (iftiranın) büyüğünü yüklenene ise büyük bir azap vardır.(Nur 24/11), Onu işittiğiniz zaman, erkek mü'minler ile kadın mü'minlerin kendi nefisleri adına hayırlı bir zanda bulunup: "Bu, açıkça uydurulmuş iftira bir sözdür" demeleri gerekmez miydi? (Nur 24/12)

²⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 511.

³⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 35.

Resulullah'a getirilmiştir. Onun için, kâfirlere kesin bir cevap vermeye ve din konusunda uzlaşma olmayacağını belirterek ısrar etmelerini önlemeye ihtiyaç vardı.³¹

3.2 ESBÂB'I NÜZÛL ZİKRETMEYEN ÂYETİN VEYA SÛRENİN KENDİ BAĞLAMINDAN HAREKETLE SEBEP TESBİT ETTİĞİ YERLER

Mevdûdî bazı sûrelerin tefsirinde herhangi bir nüüzûl sebebi zikretmeden âyetin veya sûrenin kendi bağlamından hareketle sebep tayin etmiştir. Buna gerekçe olarak ise ilgili âyet veya sûrenin sebep-i nüüzûlüne ilişkin rivayetin olmamasını göstermiştir.³²

Tarihsel arka plana ilişkin değerlendirmeler yaparak sûrelerin nâzil olduğu dönemi veya inzâl sebeplerini belirlediği duruma örnek olarak Enâm sûresi zikredilebilir. Enâm sûresinin giriş kısmında bu sûrenin sebep-i nüüzûlüne ilişkin Mevdûdî indiği dönemi tespit ettikten sonra, sûrenin gerisinde yatan gerçeği görmek kolaydır ifadelerini kullanarak sûrenin indiği dönemi tasvir eder. Müfessire göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) insanları İslâm'a tebliğe başlamasından bu yana on iki yıl geçmişti. Kureys'in düşmanlığı ve yaptığı işkenceler çekilmez ve vahşi bir hal almıştı. Bu yüzden müslümanların çoğunluğu Habeşistan'a hicret etmek suretiyle yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardı. Bunlarla beraber, Hz. Peygamber'in (s.a.v) her daim yanında olan eşi Hz. Hatice ve amcası Ebu Talip artık ona daha fazla yardım edecek durumda değillerdi. Ayrıca Mekke halkı da inat ve inkârın içindeydiler. İslâm'a karşı gönlünde iyi duygular besleyen herkes alay, eğlence, kınama, işkenceye maruz kalıyorlardı. Bu maruz kalan olumsuz durumlar ve sıkıntılar neticesinde Allah Resûlü endişe ve ümitsizliğe kapılmıştır. Böyle bir zamanda Allah Enâm sûresini nâzil etmekle bir bakıma O'nu teselli etmiş ve teşvik edici âyetler göndermiştir. Müfessir bu değerlendirmeler ile sûrenin nâzil olma sebebini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca Mevdûdî'nin İbn Abbâs'tan (r.a) gelen, sûrenin bir defada indiğine dair rivayeti³³ de zikretmesi ile sûrenin sebep-i nüüzûlüne dair işaretleri kuvvetlendirmiştir.³⁴

Mevdûdî Yûnus sûresinin giriş kısmında sûrenin nüüzûl zamanı ve tarihsel arka plan ile ilgili olarak sûrenin nüüzûl zamanı ile ilgili bir rivâyete sahip olmadığımızı ifade eder. Ancak sûrenin temel konusunun Hz. Muhammed'in (s.a.v) Mekke'deki son yılları esnasında indirilmiş olabileceğini göstermektedir. Çünkü sûredeki ifade tarzından anlaşıldığına göre nüüzûl zamanı, müşriklerin düşmanlığının Hz. Peygamber ve ashâbının varlıklarına bile katlanamayacak noktaya geldiği ve onların Hz. Peygamber'in elçiliğini kavramak ve kabul etmek konusunda hiç bir umut vermedikleri bir zamana denk gelir. Bu da gösterir ki bu sûrenin muhtevasında anlatılan husus, Hz. Peygamber'in gönderildiği toplum içindeki son dönemi ve yaptığı son

³¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 276.

³² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2: 300.

³³ İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre, Sûre'nin tamamı bir defada Mekke'de vahyedilmiştir. Yezid'in kızı ve Hz. Muaz İbn Cebel'in ilk yeğeni Esma şöyle der: "Bu sûrenin indiği (vahyedildiği) sırada Hz. Peygamber (s.a.v) dişi bir deve üzerinde bulunuyor ve ben de devenin yularını tutuyordum. Deve öylesine bir ağırlık hissetti ki, Peygamber'in (s.a.v) altında sanki kemikleri kırılıyordu." Daha başka rivayetlerden, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sûrenin tamamını indiği gece yazdığını öğreniyoruz. Bkz. Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1: 297.

³⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1: 527-528.

uyarılardır. Sûrenin ihtiva ettiği ifadelerin bu tür nitelikleri, onun Mekke'deki hareketin son dönemi esnasında indirildiğinin apaçık kanıtıdır.³⁵

Mevdûdî'nin sebep-i nüzûl tayini ile ilgili mezkûr yaklaşımı özellikle Yusuf sûresinde bâriz olarak ortaya çıkar. Mevdûdî sûrenin girişinde “Ne zaman ve Niçin nazil oldu? şeklinde bir başlık ile sûrenin kendi bağlamından hareketle sebep belirlemeye çalışır. Buna göre içinde anlatılan olaylar gösteriyor ki bu sûre Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke'deki son dönemi esnasında, yani Kureyş'in kendisini öldürme, sürme veya hapsetme planları tasarladığı sırada nâzil olmuştur. O dönemde bir takım kâfirler bir soru atmışlardı ortaya: "İsrailoğulları niçin Mısır'a gitti?" Bu sorunun ortaya atılmasında çok gizli bir plan vardı. Çünkü Yahudilerin geleneklerinde bu hikâyeden hiç bahsedilmemişti. Ayrıca kendileri de böyle bir rivâyetten haberdar değillerdi. Rasûlullah da (s.a.v) daha önce bu hikâyeden ima yollu da olsa hiç söz etmemişti. Dolayısıyla bu soruyu ortaya atarak Allah Resûl'ünü tatmin edici bir cevap veremeyeceğini düşünerek köşeye sıkıştırmaktı. Yahut kaçamak cevaplar vereceğini düşünmüşlerdi. Bunu neticesinde cevabı bir takım Yahudilerden soruşturacağını ummuşlardı. Böylece güya tüm foyası meydana çıkmış olacaktı. Fakat Allah bütün umutlarını yerle yeksan ederek Hz. Yusuf'un (a.s) tüm kıssasını elçisine vahyetti. Bu durum karşısında Kureyş şaşkınlıktaydı. Çünkü Allah onların planlarını boşa çıkarmakla kalmamış onlara kardeşlerinin Hz. Yusuf'a yaptığı muamele gibi siz de Allah'ın elçisine muamele ederseniz sonunuz onlarınki gibi olur mesajı vermektedir.³⁶

Müfessir yaşanan dönemin özelliklerini ve sûrenin muhtevasını dikkate alarak yapmış olduğu değerlendirme ile Yusuf sûresinin Mekke'deki son dönemde indiğini ifade etmiştir. Ayrıca Yahudilerin tutum ve davranışlarının sûrenin nâzil olmasına sebep addetmiştir.

Mevdûdî'nin, tefsir uleması arasında sıkça dile getirilen ve değişik fikirlerin ortaya atıldığı tartışmalı konulara ilişkin değerlendirmelerine bakmak da fayda görüyoruz. Zira bu sayede ilgili âyet veya sûrelerin sebep-i nüzûlüne dair bakış açısı meseleleri yorumlama biçimini de etkileyeceğini düşünüyoruz.

3.3 BAZI PROBLEMLİ KONULARDA MEVDÛDÎ'NİN DEĞERLENDİRMESİ FELÂK VE NÂS SÛRELERİ: SİHİR VE BÜYÜ MESELESİ

Hudeybiye antlaşmasından sonra Hz. Peygamber Medine'ye döndü. Hicretin 7. Yılında Muharrem ayında Hayber Yahudilerine bir heyet geldi. Bu heyetin içinde sihirbazlığı ile meşhur olmuş Züreyk kabilesinde Lübeyd b. Asım da vardı. Gelen heyet Asım'a, Hz. Peygamber'e birçok defa sihir yaptığını ancak hiç birinde başarılı olamadıklarını söyledi. Kendisinin çok maharetli bir sihirbaz olduğunu ve üç altın karşılığında Allah Resûlüne sihir yapmasını istedi. Lübeyd Resûlullah'a hizmet eden Yahudi bir çocuk vasıtası ile O'nun tarak ve saçlarını alarak sihir yaptı. Bazı rivâyetlere göre sihir konusunda kendisinden daha yetenekli olan kız kardeşlerine sihir yaptırdığı da söylenir.³⁷ Allah Resulü sihrin neticesinde hastalanmıştı.

³⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2: 300.

³⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2: 433.

³⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 320; Muhammed b. Ahmed el-Ensâri el- Kurtubî, *Câmi'ul ahkâmî'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l Kutubî'l Mısriyye, 1950/ 1329), 20: 259; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-azîm*, th: Hikmet b. Beşîr b. Yasir (y. y: Dâru İbn'ul Cevzî, ts), 7: 709-710. Ayrıca Râzi Ebu Ubeyde'den rivâyetle sihri yapanın Lübeyd b. Asım değil, Felâk sûresinde geçen “neffâsâtî” kelimesinden hareketle

Mevdûdî bu olay üzerine nazil olan Muavvizeteyn sûreleri hakkında dikkat çekici yorumlar yapmıştır.³⁸ Bu sûreler hakkındaki değerlendirmeleri, tarihsel arka planın âyetlerin anlaşılmasında ne kadar elzem bir husus olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca esbâb'ı nüzûlün nasıl anlaşılması gerektiği hususunda ders niteliğinde açıklamalar dile getirmiştir. Çünkü Muavvizeteyn sûrelerinin nüzûlüne sebep olduğu söylenen "Peygamber'e sihir yapılması" konusunu bu şekilde kabul etmek Peygamber'in insanların harici müdahalelerinden etkilendiğini kabul etmek anlamına gelir ki böyle bir yaklaşım kâfirlerin peygamber hakkında iddia ettiği şeyleri³⁹ destekler niteliktedir. Bu ise Kur'ân'ın kâfirlerin ifadesini ve iddiasını tasdik ettiği vehmini uyandırabilir. Dolayısıyla konuyu araştırırken Resûlullah'a böyle bir sihrin yapılıp yapılmadığı, yapılmışsa da bu sihirden etkilenip etkilenmediği etraflıca araştırılmalı ve sağlam senetlerle ortaya konmalıdır.

Mevdûdî'ye göre tarihi açıdan bakıldığında Resûlullah'a sihir yapılmış ve Allah Resûlü de bu sihirden etkilenmiştir. Bu husus defalarca rivâyet edilmiş ve neredeyse mütevâtir seviyesine ulaşmıştır. Bu rivayetler Hz. Âişe, Zeyd b. Erkâm, İbn Abbâs, Buhâri, Müslim, Nesei, İbn Mâce, İmam Ahmet, Abdurrezak Humeydi, Beyhâki, Taberânî gibi birçok âlim tarafından zikredilmiştir.⁴⁰

Konu ile ilgili Hz. Âişe'den şu hadis rivâyet edilmiştir:

"Bir gün Resûlullah, Hz. Âişe'nin evindeydi. O gün Allah'a tekrar tekrar dua etmişti. Bu sırada uykuya daldı. Uyandığında Hz. Âişe'ye "Ben Allah'a sorduğum sorunun cevabını aldım" dedi. Hz. Âişe "o nedir?" diye sordu. Rasulullah şöyle buyurdu: "İki kişi (yani melekler iki insan şeklinde) bana geldi. Birisi başımın, diğeri ayaklarımın tarafında durdu. Birincisi diğere sordu. O'na ne oldu? Öbürü cevap verdi: Buna sihir yapılmış. Birincisi sordu: O'na kim sihir yaptı? Öbürü cevap verdi: Lübeyd b. Asım. Birincisi sordu: ne içinde? öbürü cevap verdi: Tarak ve saçlar bir erkek hurma içinde. Birincisi sordu: o nerede? Öbürü cevap verdi: Beni Züreyk'in kuyusu Zervan (veya Zî-ervan) içinde, bir taşın altında. Birincisi sordu: Ne yapmalı? öbürü cevap verdi: Kuyunun suyunu boşaltarak onu taşın altından çıkarmalı." Rasulullah; Hz. Ali, Ammar b. Yasir ve Zübeyr'i gönderdi. Onlarla birlikte Cübeyr b. İyaz el-Zurkî'yi ve Kays b. Muhsin el-Zurkî'yi de gönderdi. (Yani Beni Züreyk'in iki mensubunu da gönderdi.) Rasulullah daha sonra kendisi de birkaç ashabla oraya geldi. Kuyunun suyu boşaltılarak taşın altındaki kılıf çıkarıldı. Kılıfın içinde tarak ve saçlarla birlikte, bir ip üzerinde on bir düğüm ve mumdan bir putçuk buldular. Bu putçuğun üzerine de iğneler batırılmıştı. Cebrail gelerek Rasulullah'a "Muavvizeteyn'i oku"dedi. Rasulullah'ın her iki ayeti okuyuşunda bir düğüm çözülüyor, putçuk üzerindeki iğnelerden bir tanesi de çıkıyordu. Son ayete gelindiğinde düğümler çözülmüş ve iğneler çıkmıştı. Rasulullah sihrin tesirinden kurtulduğu için, kendisini bağlardan kurtulmuş gibi hissetti. Daha sonra Lübeyd'i çağırarak sorguya çekti. Lübeyd suçunu itiraf etti. Rasulullah da onu serbest bıraktı."⁴¹

onun kız kardeşlerinin olduğunu söyler. Bkz. Fahreddin Muhammed Râzî, *Mefatihü'l gayb* 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981/1401), 32: 190

³⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 314.

³⁹ "...o zalimlerin; 'siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz' dediklerini gayet iyi biliyoruz." (İsra 47).

⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 320.

⁴¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 320; Kurtubî, *Câmi'ul ahkâmi'l-Kur'ân*, 20: 253; İbn Kesir, *Tefsîru'l Kur'âni'l- azîm*, 7: 709-710; Alûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l meânî* 1. Baskı (Beyrut: İdret'ü t-Tibâati'l Müniriyyeti, ts), 30: 283.

Bu hadis açıkça göstermektedir ki Resulullah'a sihir yapılmıştır.

Mevdûdî Hz. Peygamber'e sihir yapılmasını sûrelerin sebab-i nüzûlü sayarken yapılan bu eylemin Resûlullah'ı şahsi yönüyle etkilemekle beraber nübüvvet noktasında herhangi bir noksanlık meydana getirmediğini ifade etmiştir. Nasıl ki Uhud savaşında yaralanması, attan düşüp yaralanması gibi benzer durumlarda nübüvvet görevini devam ettirmiş ve bu hususta bir aksaklık yaşanmamışsa sihir konusu da işte böyledir.⁴² Muhammed Abduh, Mevdûdî'nin aksine peygambere sihir konusunda rivayetin âhad hadislerden olduğunu söyler ve Resûlullah'ın aklının sihirden korunmasını itikadi bir olay olarak kabul ederek âhad haberlerin itikadi konularda mesned olarak alınamayacağını savunur. Bu konuda ise kesin bilgilere ihtiyaç vardır diyerek Resûlullah'a kesin olarak sihir yapıldığını söyleyemeyiz demektir.⁴³ Rasûlullah'tan sihri nefyetmenin sihri kesin olarak ortadan kaldırmaya dair bir teşebbüs olarak algılamamak gerekir. Abduh sihir bazen insanlara bazen ise cinlere tesir edebilir ancak Allah Resulü bu konuda korunduğundan sihrin Resulullah'a kesin olarak tesir etmeyeceğini yineler.⁴⁴

Seyyid Kutub ise Felâk sûresinin tefsirinde Hz. Peygamber'e büyü yapılmasını, bu eylemin Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğundan ve gelen rivâyetlerin sahîh olduğu ancak mütevâtir seviyesine ulaşmadığını kabul ettiğinden O'na sihir yapıldığı görüşüne katılmamaktadır. Ayrıca Kutub Felak ve Nas sûrelerinin Mekke döneminde indiği için bu hususta gelen rivayetleri sağlıklı bulmaz.⁴⁵

3.4 GARÂNİK KISSASI: NECM SÜRESİNİN İLK ÂYETLERİ

Sözlükte garânîk; “beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız” anlamlarına gelen gurnûk (gırnîk) kelimesinin çoğuludur.⁴⁶ Kureyş kabilesi mensupları putlarının Allah'ın kızları olduğuna inanırlardı. Kâbe'yi tavaf ederken, “Lât, Uzzâ ve diğer üçüncüsü olan Menât hürmetine! Çünkü bu üçü yüce kuğulardır ve şüphesiz şefaati umulan varlıklardır” diyerek onları yüksekte uçan kuşlara benzetirlerdi.⁴⁷

İslâm tarihinde Garânîk kelimesi, Hz. Peygamber'in müşriklerin gönlünü İslâm'a ısıdırmayı arzu ettiği bir sırada, şeytanın vahye Allah kelamı olmayan bazı sözler karıştırmış ve daha sonra Cebrâil'in uyarısıyla bu durumu düzelttiğini iddia eden rivâyetler sebebiyle kullanılmıştır. Ve daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nâzil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olmuştur.⁴⁸

Garânîk olayı ile ilgili ilk rivâyet İbn İshâk tarafında gelmiştir. İbn İshâk'ın nakline göre Hz. Peygamber Kâbe'de Necm sûresini tebliğ ettiği sırada vuku bulmuştur. Buna göre Hz. Peygamber Necm sûresi 19 ve 20. “Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?” âyetlerine geldiğinde “Allah'a ant olsun ki onlara bizi Allah yaklaştırdıkları için ibâdet ederiz”

⁴² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 322.

⁴³ Muhammed Abduh, *Tefsîr-u cüz'i amme*, 3. Baskı (Mısır: Matbaât'u Mısır, 1341), 182.

⁴⁴ İhsan ARSLAN, “*Rasûlullah'a Yapılan Sihir Rivâyeti Hakkında Bir Araştırma*”, EKEV Akademi Dergisi, XVI/ 53 (2012), 107.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l Kur'ân* 32. Baskı (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003/1423), 6: 4008.

⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, “*Garânîk*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 361.

⁴⁷ Yakût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977/1398), 4: 116.

⁴⁸ İsmail Cerrahoğlu, “*Garânîk*”, 13: 361.

cümlesini araya sokmuştur. Bunun üzerine Cebrâil kendisine gelerek getirmedığı bir cümleyi okuduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber üzülmüş korkmuş ve hüzünlenmiştir. Bu olay üzerine Hac sûresi 22/52 “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyeti nâzil olmuştur.⁴⁹

Bu pasajda garânîk ifadesi geçmemektedir. Ancak daha sonraları müşriklerin kullandığı garânîk (kuğular) ifadesi bu olayın temel unsuru olmuştur.⁵⁰

İbn Sa'd'ın Tabakât'ında ise garânîk olayına mesned teşkil eden hadise şöyle anlatılır. Hz. Peygamber Kâbe civârında Necm sûresini okumaya başlamış, 20. “Üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?” âyetine geldiğinde şeytan sanki bu âyetlerin devamıymış gibi “İşte onlar ulu kuğulardır. Onların şefaati umulmaktadır.” metnini Hz. Peygamber'e okumuştur. Sûre sonunda var olan secde neticesiyle Hz. Peygamber ve müminler secdeye gittikleri vakit müşrikler de sevinçlerinden dolayı secdeye gitmişlerdir. Secde edemeyecek kadar yaşlı olan Velid b. Muğîre yerden toprak alıp ona secde etmiştir. Müşrikler bu durumdan memnun olmuşlar ve “Allah'ın yaratan yaşatan öldüren ve diriltten olduğunu biliyorduk. Ancak sen putlarımızı onun yanında bize şefaet payesi verdin bundan sonra seninle beraberiz demişlerdir.” Hz. Peygamber bu durumdan çok rahatsız olmuş derin bir mahzûniyet içinde evine çekilmiştir. Akşam olunca Cebrâil kendisine gelmiş ve sûreyi ona arz etmiştir. Cebrâil bu iki kelimeyi sana getirmedim demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber “Ben Allah'ın bana vahyetmediği bir şeyi söyledim” demiştir. Bunun üzerine İsrâ sûresi 17/ 73-74 “Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin.” âyetleri nâzil olmuştur.⁵¹

Yukarıdaki rivâyetlerde görüldüğü gibi İbn İshâk'ın nakli ile İbn Sa'd'ın nakli birbirinden farklıdır. İbn İshâk naklinde Kâbe civarında Hz. Peygamber Necm sûresini tebliğ ederken şeytanın ilkâsı “Onlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.” ibaresi varken, İbn Sa'd ise garânîk kelimesinin geçtiği ve garânîk hadisesi ile bağlantı kurulan “Onlar ulu kuğulardır, onların şefaetlerini umarız.” kelimesinin şeytanın ilkâsı olduğunu nakletmiştir. İbn Sa'd'ın rivayeti bu anlamda garânîk kelimesi sebebi ile çokça nakledilen bir rivâyet olmuştur. Ayrıca İbn Sa'd'ın rivâyetinin İbn İshâk'ın naklinden daha fazla meşhur olması göz ardı edilecek bir durum değildir.

Şu hususu da dikkate almak gerekir ki garânîk olayı ile alakalı sahih hadis kaynaklarında hiçbir rivâyet olmaması ile beraber meşhur hiçbir musannif de eserlerinde yer vermemiştir.⁵² Sadece tarih kitaplarında yer alan rivâyetler kesin doğru kabul edilip istismar edilmiştir.

Garânîk hadisesi hususunda birçok tarihçi nakillerde bulunmuş, birçok müfessir ise olaya konu olan âyetler konusunda yorumda bulunmuşlardır. Kimi böyle bir olayın olamayacağını kesin bir dille reddederken bazıları ise olayın vuku bulduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Kimi

⁴⁹ Muhammed İbn İshâk, *es-Siretu'n- nebevî*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2004/1423), 1: 217.

⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, “*Garânîk*”, 13: 361.

⁵¹ Muhammed b. Sa'd b. Munî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ömer 1.Baskı (Kâhire: Mektebetü'l Hânicî, 2001/1421), 1: 174-175.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1: 174.

müfessirler ise görüş belirtmeden sadece olayla ilgili nakilleri kitaplarında zikretmişlerdir. Kısaca bu görüşlere değinerek Mevdûdî'nin meseleye bakış açısını irdeleyeceğiz.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) garânîk hadisesi ile alakalı olarak Necm sûresi 19. ve 20. âyetlerin tefsirinde İbn İshâk'ın rivâyetini nakleder. Ancak bu rivâyetten farklı olarak Hz. Peygamber'in "Üçüncüsü Menat'ı gördünüz mü?" âyetine geldiğinde uyuya kaldığını belirtir. Bu sırada şeytan da O'nun lisanına ilkâ yaparak "onlar yüce kuğulardır, şefaatleri umulur." şeklindeki cümleyi araya sokmuştur. Kâfirler bu durum üzerine sevinmişlerdir. Sûrenin sonunda bulunan secde âyetinde secde eden müminlerle beraber secde etmişlerdir. Sadece çok yaşlı olan Velid b. Muğîre secde edememiştir. O da eline yerden toprak alarak ona secde etmiştir. Ayrıca müfessir naklettiği bu riayetin, verdiği rivayetin dipnotunda İbn Arabî, Kadı İyâz gibi birçok âlim tarafında reddedilen, aslı astarı olmayan batıl bir rivâyet olduğunu söyler. Mukâtil Hac 22/52 âyetinde de garânîk olayına değinmiştir. Rivâyeti tekrar aktarmış nâzil olan Hac 22/52 âyetinde şeytanın ilkâsının butlan edilerek Allah'ın âyetlerinin sağlamlaştırdığını ifade etmiştir.⁵³ Mukâtil pasajın devamında Hac 22/53 âyetinde ise şeytanın Resûl'un dilinin üzerine koyacağı ilkâsı kalpleri kasvetli ve hastalık bulunanlar için yani imandan uzak olanlar için bir imtihan/fitne sebebi kılındığı tefsirini yapmaktadır.⁵⁴

Taberî (ö.310/922) ise garânîk olayı ile alakalı rivayetleri sıraladıktan sonra bunlar arasında bir tercih yapmaz. Ancak bazı müfessirlerin naklî delillerinden hareketle bu olayın gerçekleşmemiş olduğunu söyler.⁵⁵

İmam Mâturidî (ö.333/944) Hac 22/52 âyetinin tefsirinde garânîk olayı ile alakalı daha önce az kişiden rivayet edilen bir nakilde bulunur. Söz konusu rivâyete göre şeytan Cebrâil'in kılığına girerek Hz. Peygamber Necm sûresini okurken "Üçüncüsü Menat'ı gördünüz mü?" âyetinden sonra "Onlar yüce kuğulardır, şefaatleri umulur." Cümlesini araya sokmuştur. Ayrıca rivâyetinde bu olayın Hz. Peygamber namazda ve kendi kendine okurken gerçekleştiğini ifade eder. İlgili rivâyetin devamında nasıl olur da ikinci gelişinde Cebrâil olduğunu bildi de ilk gelişinde şeytan olduğunun farkına varmadı? Ve başka zamanlarda şeytanın karıştırmak istediklerinden nasıl oldu? Değerlendirmelerini yaparak bu görüşün makul olmadığını vurgular. Mâturidî'ye göre en doğru görüş Hac 22/52 âyetinde anlatılan hususun garânîk olayını değil, Kur'ân okunduğu sırada şeytanın kâfirlerin kalbine Hz. Peygamberle tartışıp mücadele edebilecekleri düşüncesini verirken diğer taraftan da müminlerin kabul ettikleri âyetler hakkında şüpheyi düşürmeye çalışmak istemesidir.⁵⁶ Ayrıca Mâturidî Hâkka 69/44-47 "Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı." Âyetlerini delil göstererek Allah Resûlü'nün dilinden böyle bir hususun huruç etmesinin mümkün olmadığını ifade eder.⁵⁷

⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şahat 1. Baskı (Beyrût: Dâru İhyâi't Turâsî'l Arabiyyi, 2002/1423), 4: 162.

⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 132-133.

⁵⁵ Ebi Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et- Taberî, *Câmiu'l beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî 1. Baskı (Kâhire: Dâru Hicr, 2001/1422), 16: 209.

⁵⁶ Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd el-Mâturidî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm 1. Baskı (Beyrût: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 2005/1426), 7: 431-432.

⁵⁷ Mâturidî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 9: 425.

Zemahşerî'ye (ö.538/1143) göre Hac 22/52 âyetinin nüzûl sebebi Hz. Peygamber'in müşriklerin müslüman olmaları konusunda onları ürkütmeyecek, kalplerini yumuşatacak ve müslüman olmalarını sağlayacak tarza âyetlerin nâzil olmasını temenni etmesidir. Çünkü kavmi O'ndan yüz çevirmiş, kendi akrabaları dahi O'na sırtını dönmüşler ve desteklerini kesmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'in canını sıkımsı, müşriklerin İslâm'a meyilemelerini, hatalarından ve inatlarından vazgeçmelerini sağlayacak tarzda âyetlerin nazil olmasını temenni ediyordu. Bu durum Necm sûresi nâzil oluncaya kadar devam etti. Kavmi ile beraberken nâzil olan Necm sûresini okumaya başladı. Necm sûresi 53/19-20 "Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?" âyetine gelince şeytan Hz. Peygamber'e temennisi doğrultusunda vesvese verdi. Yanılma ve ya dil sürçmesi tarzında Hz. Peygamber'e "Onlar ulu kuğulardır, şefaatleri umulur." cümlesini okutmuştur. Öyle ki kendisi uyarılana kadar bile bu durumun farkında değildi. Cibrâil tarafından uyarıldığı ve şeytanın da insanlara bu olayı duyurduğu da söylenmiştir. Sûrenin sonundaki secde âyetinden sonra Hz. Peygamber secde edince O'nunla bulunan herkes gönül hoşnutluğu ile secde ettiler. Zemahşerî bu hadiseyi naklettikten sonra Allah tarafından şeytana Hz. Peygamber'e ilka imkânının münafıkların şüphe ve zulmetini, müminlerin de iman ve nuru artıran bir imtihan vesilesi olarak görür. Müfessir garânîk olayı ile alakalı rivayetleri naklettikten sonra herhangi bir değerlendirme yapmadığını görürüz. Aslında o bu olayı daha çok imtihan boyutu ile de değerlendirmektedir. Nasıl ki Allah önceki peygamberleri ve resûlleri şeytanın araya karıştırmak istemesinden korumuşsa işte böylece Hz. Peygamber'i de korumuştur. Allah kullarını bela ve imtihanın her çeşidi ile sınama gücüne sahiptir. Bu sayede iman edenlerin mükâfatını inkârcıların ise azaplarını artırmak istemektedir.⁵⁸

Kurtûbî (ö. 671/1273) Hac 22/52 âyetinin tefsirinde garânîk olayı hususunda ilgili rivâyetleri naklettikten sonra şeytanın ilkâsının gerçekleşmesi konusunda birçok âlimin muhtelif görüş belirttiğini ifade eder. Bunlardan en meşhur olanı ise "Onlar ulu kuğulardır, şefaatleri umulur." cümlesini lafzen söylenmiş olduğudur. Ancak Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğinde ma'sum/korunmuş olduğundan O'nun için böyle bir duruma düştüğünü söylemek caiz değildir. Kurtûbî 'ye göre işin aslı "Onlar ulu kuğulardır, şefaatleri umulur." cümlesini şeytanın okumuştur. Hz. Peygamber Hac 22/52 "Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." âyetini okurken O'nun hemen ardından şeytan araya girmiş " onlar ulu kuğulardır, şefaatleri umulur." cümlesini okumuş müşrikler de bunu Hz. Peygamber'in okuduğunu zannetmişler ve demişlerdir ki "Muhammed bizin putlarımızdan bahsediyor." Müfessir başka bir rivâyeti de zikrederek bu durumun insan şeytanlar tarafından gerçekleştirildiği söyler. Ayrıca zikredilen rivayetlere de değinin Kurtûbî bunların sahih olmadığını söyler. Çünkü Hz. Peygamber bilerek, kasten, dil sürçmesi ile de olsa hataya düşmekten korunmuştur.⁵⁹

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1127/1715) Hac 22/52 "Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah

⁵⁸ Ebu'l Kasım Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, *Tefsîru'l Keşşâf an hakâiku't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil* 1.Baskı (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2009/1430), 699.

⁵⁹ Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *Câmiu'l-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî 1.Baskı (Beyrût: Muessesetu'r Risâle, 2002/1427), 20: 426-427.

hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyetinin tefsirinde garânîk hadisesine hiç değinmemiştir. Ona göre Allah iman edenle iman etmeyenleri ayırmak için vahyettiğini de şeytanın araya katmaya çalıştığını şeyleri de bilir. Bu sayede Allah şeytanın ilkâsının iptal eder. Bursevî de garanik olayına bir anlamda imtihan boyutuyla bakar ve genel geçer değerlendirmelere hiç değinmez.⁶⁰

Elmalı Hamdi Yazır (ö. 1942) garânîk hadisesi hususunda Taberî ve Zemahşerî gibi âlimleri kendilerine yakışmayacak bir tavırla “kîle” lafzı ile nakletmiş oldukları rivâyetleri konusunda eleştiriye tabi tutar. Ancak söz konusu rivâyetlerin ilâhi vahyin kuvvetini ve nasıl korunduğunu göstermek istediklerini de vurgular. Yazır, Ebû Hayyân’dan rivâyetle İbn İshâk’ın garânîk ile alakalı kıssânın zındıklar tarafından uydurulduğunu söyler. Müfessire göre müşriklerin putlar hakkında söyledikleri “ulu kuğular” ifadesi Hz. Peygamber’den önce söylene gelmiş bir sözdür. Buradaki asıl mesele bu ifadeyi Hz. Peygamber’in söyleyip söylemediğidir. Necm 52/1-4 “Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” âyetlerini delil göstererek vahiy esnasında şeytanın Hz. Peygamber’e herhangi bir müdâhalede bulunamayacağını söyler. Ayrıca böyle bir olay gerçekleşmiş olsaydı bizzat peygamber tarafından hikâye edilirdi diyerek hadisenin gerçekleşmemiş olduğunu ifade eder. Devamında Yazır luğâvî değerlendirmeler yaparak garânîk olayının gerçekleşmediğini ispat etmeye çalışır. Şöyle ki iddia edildiği gibi şeytan araya olmayan cümleleri sokmuş olsaydı bu cümleler Necm 53/22 “Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır.” âyetinden sonra olurdu. Bu âyetten önce olsaydı kınama ifadesi ile uygunluk arz etmez ve ahenk bozulurdu. Kınama âyeti olan “Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır.” sonra geldiğinde de “turcâ” fiili hâli ifade edecek ve “onlar ulu kuğulardır, şefaathleri umulur.” cümlesi “onlar hiçbir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir.” anlamına gelecekti ki bu da murat olunan mana olduğundan neshine ihtiyaç kalmazdı. Zirâ Allah “O, nefis arzusu ile konuşmaz.” dediği bir sûrede peygamberin arzu ve isteğine göre konuşması mümkün olmadığı gibi putları yeren âyetlerin içinde onların lehine bir sözün gelmiş olması da alaydan başka bir mana taşımaz.⁶¹

Mevdûdî (ö. 1979) Hac sûresi 52. “Biz senden önce hiç bir Resûl ve Nebî göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyetinin sebebi nüzûlüne dair açıklamalar yaparken zikrettiği rivayet bağlamında garânîk olayına değinir. Diyebiliriz ki bu hususta en doyurucu ve makul değerlendirmeleri Mevdûdî yapmıştır.

Müfessir ilk önce Hac sûresi 52. “Biz senden önce hiç bir Resûl ve Nebî göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyetinde geçen “temennâ” kelimesinin hangi anlamlarına geldiğini ifade ederek başlar. Buna göre Arapça “temennâ” hem “arzu hem de “okumak” anlamlarına gelir. Şayet bu kelimeye “arzu” anlamını verirsek âyet: “Allah nebisinin arzusunu yerine getirir ve şeytanın engeline

⁶⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhû'l beyân*, (Beyrût: Dâru İhyai't Turâsî'l Arabiyyi, ts), 6: 49.

⁶¹ Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, trc. Komisyon (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 7: 312-314.

rağmen O'nun görevini başarılı kılar peygambere yaptığı vaatleri yerine getirerek vahiylerinin doğruluğunu teyit eder. İkinci anlam olan “okumak” verilirse âyet: “Peygamber âyetleri okuduğu zaman şeytan insanların kafasında onların doğruluğu ve şüpheler, vahiylerle ilgili meydana gelen karışıklıkları ortadan kaldırır” manasına gelir.⁶²

Mevdûdî Hac sûresi 52. “Biz senden önce hiç bir Resûl ve Nebî göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyetinin sebeb-i nüzûlünü ve garânîk olayına mesned teşkil eden hadiseyi nakleder. Buna göre Peygamber'in (s.a.v) müşriklerin İslam'a karşı düşmanlıklarını kıskırtmayacak nitelikte vahiy inmesinin beklentisi içinde olduğunu ifade eder. Bu beklenti içerisinde iken bir gün Kureyşten bir topluluk içerisinde iken Necm sûresi nâzil oldu. Bu sürenin 19 ve 20. “Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?” âyetlerine geldiği vakit birden bire “Bunlar yüce putlardır, şefaathleri beklenebilir.” cümlesini okudu. Sonra Necm sûresini sonuna kadar okudu ve secde yaptı. Bütün müslümanlar ve Kureyşli müşrikler de secdeye kapandılar. Çünkü müşrikler “Şimdi Muhammed ile aramızda hiçbir fark kalmadı, biz de Allah'ın yaratıcı ve rızık veren olduğunu kabul ediyoruz. Bu taptığımız putların sadece O'nunla aramızda şefaathçi olduğuna inanıyoruz.” Diyordu. Akşam Cebrâil geldi ve sen ne yaptın? ben bu iki cümleyi getirtmemiştim dediğinde Hz. Peygamber çok üzüldü. Allah bunun üzerine İsrâ 17/73-75 “Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin. İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.” âyetlerini nâzil etti. Buna rağmen Hz. Peygamber' in üzüntüsü devam etti. Ve Hac 22/52 “Biz senden önce hiç bir Resûl ve Nebî göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” âyeti nâzil oldu.⁶³

Mevdûdî birçok müfessirin naklettiği ve hadis kitaplarında yer alan bu rivâyeti birkaç açıdan tenkide tabi tutmuştur. Birincisi, sözkonusu hadisi rivâyet edenlerden İbn Abbâs hariç hiç biri sahabe değildir. Dolayısıyla bu, hadislerde bahsedilen olayların gerçekliği bakımından sıkıntılı durum teşkil eder. İkincisi ise bu olayın ayrıntılarında rivâyet birliği yoktur. Çelişkiler mevcuttur. Ayrıca putlar hakkında söylenilen övücü sözlerin söyleniş şekli her bir rivâyette farklıdır. Müfessir, olayın gerçekleşme tarzına ilişkin çelişkilerin de olduğunu ifade eder. Buna göre “Bunlar yüce putlardır, şefaathleri umulabilir.” cümlesini bazı âlimlerin şeytan tarafından araya sokulduğunu ve Hz. Peygamber'in bunu Cebrail zannettiğini, bazı âlimlerin ise kendi arzusunun etkisi ile bu sözleri söylediğini, bazılarının ise bu sözü söylediği sırada Hz. Peygamber'in uyukladığını, bazılarının da Hz. Peygamber'in, bu sözleri putların gerçekliğini sorgulama amaçlı bilerek söylediğini, bazılarının göre de bu sözleri şeytan vahyin içine sokmuştur ve peygamber okuyor izlenimini verdiğini söyleyerek nakleder. Mevdûdî, İbn Hacer, Cessâs, Zemahşerî, İbn Cerîr gibi âlimlerin garânîk olayının gerçekleştiğini söylediklerini ifade eder. İbn Hacer'in, bir rivâyet hariç diğer bütün rivâyetlerin senetlerinin zayıf ya da maktu'

⁶² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 377.

⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 379.

olduğu, senedi sağlam olan hadisin İbn Cübeyr'in hadisi olduğu görüşünü de aktarır. Ayrıca bu olayın tamamen asılsız olduğunu söyleyen İbn Kesîr'in görüşlerini de nakleder. Buna göre bu hadisin hiçbir isnadı sahih değildir. Beyhâki, İbn Hüzeyme, İmam Râzî, İbnü'l Arâbî, Âlûsî gibi âlimlerin bu hadisi reddetmişlerdir. Müfessir ilgili hadisi senedi zayıf olarak nitelendirip reddedenleri de eleştirir. Sanki onların bu hadisin senedi sağlam olsa garânîk olayının gerçekleşmiş olduğunu kabul edeceklerini söyler.⁶⁴

Gelinen son nokta itibari ile Mevdûdî garânîk olayının gerçekleşmemiş olduğunu bir takım delillerle ispatlar. Hikâyenin kendisi kendisinin yalan olduğuna delildir. Çünkü bu hadise Habeşistan'a birinci hicretten sonra gerçekleşmiştir. Muhacirlerin bazıları bu olay üzerine Mekke'ye geri dönmüşlerdir. Habeşistan'a hicret ise peygamberliğin beşinci yılında Recep ayında meydana gelmiş, muhacirlerden bazıları ise üç ay sonra Şevval ayında Mekke'ye geri dönmüşlerdir. Bu olayla ilgili Hz. Peygamber'i kınayan İsrâ 17/73-75 "Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin. İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın." âyetleri ise peygamberliğin on bir veya on ikinci yılında yani tam beş- altı yıl sonra nâzil olmuştur. Ayrıca şeytanın ilkâsını iptal eden Hac 22/52 "Biz senden önce hiç bir Resûl ve Nebî göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir. Allah, gerçekten bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." âyeti ise hicretin birinci yılında nâzil olmuştur. Yani hadisenin vukuundan beş veya altı yıl sonra uyarı âyetleri gelmiş, uyarı âyetlerinden iki yıl sonra da şeytanın ilkâsını iptal eden ayetler nazil olmuştur. Bu durum ise akıllı birinin kabul edebileceği bir durum değildir.⁶⁵

Mevdûdî hadiseye konu olan âyetleri ve "Onlar yüce putlardır, şefaathleri umulabilir." cümlesi ile beraber değerlendirip ortaya çıkan ahenksizliğe vurgu yapar. Buna göre nasıl olur da putları yücelten ifadelerden sonra sert bir eleştiri gelmiştir. Araya giren bu cümleyi bırakan Allah'a isnad etmeyi sıradan bir insana bile isnad edilemeyecek kadar saçmadır sözlerine yer verir.⁶⁶

Ayrıca Mevdûdî akıllara gelen "Bu kadar çok râvinin bu hadisi zikretmesi, bu olayın gerçeklik payının olduğunu göstermez mi?" sorusuna şu cevabı verir: Hz. Peygamber normal olarak Necm sûresini okumuş ve sûrenin sonunda secde etmiştir. Herkes de O'nunla beraber secde etmiştir. Hz. Peygamber bu sûreyi çok veciz bir şekilde okuduğunda ortamda bulunan herkes bu durumdan etkilenmiş ve hep beraber secde etmişlerdir. Putları yüceltme cümlesi ise müşriklerin mağlubiyetlerini gizlemek için uydurmuşlardır. Müslümanlar ve müşrikler arasında uzlaşma olduğu haberi de Habeşistan'a gidince oradaki muhacirler geri dönmüşlerdir. Ancak döndüklerinde eski manzara ile karşılaşmışlardır. Mevdûdî ayrıca bu üç olayın birlikte beraberce kurgulanmış ve ortaya olmamış bir hadiseye ilişkin hikâye derlenmiştir. Maalesef buna akıllı takva sahibi bazı âlimlerin de inandığını söyler.⁶⁷

⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 380.

⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 381.

⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 381.

⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3: 383.

3.5 ASHAB-I UHDÛD VE BURUC SÛRESİ

Uhdûd, h-d-d kökünden gelir. Uzun ve derin bir şekilde kazılmış hendek demektir. Çoğulu ehâdîd 'tir.⁶⁸

Ashâb'ı Uhdûd hakkında Kur'ân'ı Kerim'de nerde ve ne zaman geçtiği konusunda bilgi yoktur. Sadece Burûc sûresinde tutuşturdukları ateş dolu hendeklere Allah'a inanan müminleri atan ve hendeklerin etrafına oturup onları seyreden kimselerden bahsedilmektedir.⁶⁹

Bu konuda müfessirlerin görüşlerine değindikten sonra Mevdûdî'nin konu ile alakalı değerlendirmelerine bakacağız.

En eski tefsir kitaplarından biri olan Mukâtil b. Süleymân Burûc 85/3-5 tefsirinde bu olayın Yusuf b. Zunuvas tarafından gerçekleştirildiğini söyler. Buna göre Zunuvas kendi halkından Necrân'dan seksen erkek ve doksan iman eden kadını imanlarından döndürmeye çalışmıştır. Dininden dönmeyenleri ateş dolu hendeklere atmıştır. Geriye kucagında küçük çocuklu bir kadın kalmıştır. Bu kadını da imanından dönmeye zorlamışlar kadın oğluna şefkatten kendini ateşe atmaktan vazgeçmiştir. Oğlunun "Anneciğim, önünde hiç sönmeyecek bir ateş var." dediğinde kendini ateş dolu hendeğe atmıştır. Müfessir bu rivayeti naklederek Allah'ın peygamberine bu kavmin bilgisini vermiştir.⁷⁰

Taberî'ye göre ulemâ Ashâb'ı Uhdûd'un kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ali'ye göre bu kimseler ehli kitaptandır. Müfessir zikrettiği rivâyetlerde bu kimselerin İsrailoğullarından, Yemen'de yaşayan çiftçiler olduğundan, Necrân'da insanlara zulmeden bir grup olduğundan bahseder.⁷¹ Ayrıca Ammâr'dan rivâyetle bu kimselerin mümin bir kavim olduğunu da zikreder. Taberî, bu rivâyetleri naklettikten sonra en iyi görüşün, bu kimselerin müslümanları ateş dolu hendeklere atan lanetlenmiş kimselerdir. En makul görüş ise Rebi' den rivayet ettiği, Ashâb'ı Uhdûd'un mümin bir topluluk olduğudur.⁷²

İmam Mâturidî ise Burûc 85/4 âyetini tefsir ederken diğer müfessirlerin naklettiği rivayetlere hiç değinmez. Mâturidî âlimlerin yeminle başlayan sûrenin cevabının hangi âyette geldiği hususunda ihtilafa düştüklerini ifade eder. Bazı âlimler yeminin cevabının Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyetidir derken bazı âlimler ise yeminin cevabı Burûc 85/12 "Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir." âyeti olduğunu söylerler.⁷³

Mâturidî'nin kabul ettiği görüş yeminin cevabının Burûc 85/12 "Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir." âyetini ifade edildiği görüştür. Çünkü bu âyetle kâfirlerle tartışma vardır. Şayet yeminin cevabı Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyetine hamledilmiş olsa burada kastedilenler müminler olurdu. Müslümanlar ise doğru bir şekilde resûl ve nebîlerin getirdiğine iman etmişlerdir. Buradaki âyetle ise kastedilen mana (kahrolsun!) kendisinde hiçbir şüpheyi açıkta bırakmayacak şekilde vurgulu ifade edilmiştir. Burada müslümanlar kastedilmiş olsaydı te'kidten istigna edilirdi.

⁶⁸ İsfahâni, *Müfredât*, 275: İbni Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 1. Baskı (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 3: 161.

⁶⁹ Muhammet Eroğlu, "*Ashâb-ı Uhdûd*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr-i Mukâtil*, 4: 247-248.

⁷¹ Taberî, *Tefsîr-i Taberî*, 273-274.

⁷² Taberî, *Tefsîr-i Taberî*, 276.

⁷³ Mâturidî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 10: 480.

Bütün bu sebeplerden dolayı yeminin cevabını Burûc 85/12 “Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir.” âyetine tasrif edilmesi en doğru olanıdır. Çünkü buradaki uyarı ve rabbinin şiddetli bir şekilde yakalaması resulünü yalanlayan içindir. Kâfirlerin kendilerine ulaşan âd kavmi, semûd kavmi, firavun ve diğerlerinin haberlerinden bu durum hakkında bilgileri vardı. Müfessire göre Burûc 85/5 “(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” âyetinde kastedilenler Mekke’de peygamberin getirdiklerine iman edenlere azap ve işkence eden kimselerdir.⁷⁴

Zemahşeri de Mâturidî gibi düşünmektedir. Burûc 85/4 “(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” âyetinde kastedilenlerin kâfirlerin işkencelerine sabır gösteren müslümanlardır. Müfessire göre yeminle başlayan sûrenin, cevabı Burûc 85/4 “(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” âyetinde gelmiştir. Ashâb'ı Uhdûd nasıl lanetlenmişse müminlere türlü işkenceler yapanlar yani Kureyş kâfirleri de lanetlenmiştir.⁷⁵ Ayrıca müfessir İbn Hibbân ve Tirmizî 'den nakille Kral ve büyücüsü, büyücünün yetiştirdiği büyücü çocuk hakkındaki rivâyeti nakleder. Hz. Ali'den de ashâb'ı uhdûd'un ehli kitap olduğunu zikretmesinin yanı sıra Necrânî'ların olabileceğini de ifade eder.⁷⁶

İbn Kesir ise Burûc 85/4 âyetinin tefsirinde “Kutile” fiilini “Lanetlenmiş” olarak anlamlandırmaktadır. Bu âyette kastedilenler ise müminleri imandan döndürmeye çalışan ve bunun için sıkıntı veren kâfir topluluktur. Müslümanlar dinlerinden dönmemiş ve onlara karşı gelmişlerdir. Bunun üzerine kâfir topluluğu da bir hendek açarak ateşle doldurmuşlar ve müminleri içine atmışlardır. Allah bu âyette ateşe atılan kimseler hakkında bilgi vermiştir.⁷⁷

Râzi (ö. 606/1201) de Burûc sûresi tefsirinde yeminle başlayan sûrenin cevabı konusunda Ahfeş ve Zeccâc gibi âlimlerin görüşlerini nakleder. Ahfeş'e göre yeminin cevabı Burûc 85/4 “(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” âyetidir. Cevabın başına gelmesi gereken “lam” harfi hafzedilmiştir. Zeccâc'a göre ise yeminin cevabı Burûc 85/12 “Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir.” âyetidir. Bazı âlimlere göre ise yeminin cevabı Burûc 85/10 “Şüphesiz mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır.” âyetidir. Müfessir Zemahşeri'nin ashâb'ı uhdûd hakkındaki görüşlerini de nakleder. Buna göre âyette ifade edilen kimseler müminlere işkence ve eziyet eden Mekke halkıdır. Bu sûre de bu durumu tesbit için varid olmuştur. Ashâb'ı uhdûd hakkında kahrolsunlar ifadeleri müminlere yapmış oldukları işkence ve eziyetler yüzündendir. Mekke halkı da yapmış oldukları işkence ve zulümleri neticesinde onların karşılaştıkları son ile karşılaşacaklardır. Bunun için bu kavmin durumu Mekke halkına anlatılarak kendi sonlarının da böyle olacağı bildirilmiştir. Yani aslında “Kahrolsun Kureyş” denmiştir. Râzi bu konu ile alakalı birçok defa zikredilen sarhoş kral, Zunuvas ve kralın sihirbazının anlatıldığı rivayetleri nakletmiştir.⁷⁸

Kurtûbî Burûc 85/4 “(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” âyeti tefsirinde “Kutile” fiilinin “Luine” anlamına geldiğini söyler. Buna delil

⁷⁴ Mâturidî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 10: 481.

⁷⁵ Zemahşeri, *Tefsîru'l-keşşâf*, 1191.

⁷⁶ Zemahşeri, *Tefsîru'l-keşşâf*, 1192.

⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-azîm*, thk. Hikmet b. Beşir b. Yasir 1.Baskı (y.y: Dâru İbnu'l Cevzî, 1431), 7: 528:

⁷⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l- gayb*, 1. Baskı (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 31: 117-118.

olarak da İbn Abbâs'ın "Kur'ân'da yer alan her kutile, luine manasındadır" sözünü gösterir. Ferrâ'ya göre Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyeti sûrenin başında gelen yeminin cevabıdır. Başında olması gereken "lam" hazfedilmiştir. Şems 91/1 "Güneşe ve onun aydınlığına andolsun" yeminle başlayan âyetine cevap olarak Şems 91/ 9 "nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." âyetinin gelmesi gibi. Bu ayetin başında bulunması gereken "lam" da gizlenmiştir. Ebû Sicistânî'ye göre ise takdim ve te'hir ile "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir, Burçlarla dolu göğe andolsun." şeklinde okunabilir. Fakat Enbârî bu görüşü kabul etmez ve bir kimsenin "Zeyd kalktı Allah için." anlamında "Allah'a yemin ederim ki Zeyd kalktı" demesi nasıl doğru değilse takdim ve te'hirle bu şekilde okunmasının da doğru olmadığını söyler. Yeminin cevabının Burûc 85/12 "Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir." âyeti olduğunu ifade edenler de vardır. Bu görüş de doğru değildir. Çünkü âyetler arasına mesafe çok fazla olmaktadır. Kurtûbî uzun uzadıya konu ile ilgili rivayetleri zikredip ashâb'ı uhdûd halkının kimler olabileceği hususunda âlimlerin görüşlerini nakletmiştir.⁷⁹

Çağdaş müfessirlerimizden Elmalî ise Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyeti tefsirinde yeminin cevabının Burûc 85/12 "Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir." âyeti ve Burûc 85/10 Şüphesiz mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır." âyetidir. Bu iki âyet arasındakiler ise ara cümlelerdir. Müfessire göre yemin ile cevabı arasına fasilalar olduğu zaman cevabın başındaki "lam" düşer. Buna örnek olarak Şems 91/ 9 "nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." Âyetini delil gösterir. Ancak bu ayette "kad" ve "lam" 'ın ikisi de zikredilmemiştir. Bu durum da asıl cevabın söylenmediği ve Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyetinin cevap yerine getirilmiş olmasının daha doğru olacağını söyler. Elmalî da bu âyette bahsedilen kimselerin, müminlere eziyet eden kâfirler topluluğu olduğunu söyler.⁸⁰

Ayrıca müfessir ashâb'ı uhdûd'un kimler olduğu hakkında rivayetlere de değinir. Bu kimselerin Yemende, Necrân'da, Irak'ta, Şam'da, Habeş'te Mecusiler, yahudiler ve bazı krallar tarafından katledilmiş kimseler olabileceğini söyler. Özellikle hadisçilerin en ziyade tercih ettikleri Müslim, Tirmizî ve Nesâî'den Süheyb tarikiyle merfu olarak rivayet edilen hadisi de nakleder.⁸¹

Mevdûdî ise Burûc 85/4 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." âyeti tefsirinde, müslümanları ateş dolu hendeklere atan kimselerin kastedildiğini söyler. Bu kimseler, müminleri ateş dolu çukurlara atmakla kalmamış onları yakarlarken seyrederek alay etmişlerdir. İşte bu sebeple Allah onları "vay onların haline" diye lanetlemiş ve azaba müstehak olmuşlardır. Allah bu durumu teyit etmek için burçlara sahip gökyüzüne, kıyamet gününe ve kıyametin dehşetli manzaralarına yemin etmiştir. Mevdûdî ashâb'ı uhdûd hakkında birçok rivayet olmasının tarihte hendeklere atılarak katledilen birçok topluluğun olduğunu söyler.⁸²

Müfessir bu topluluğun kimler olabileceği hususunda dört farklı rivâyet nakleder. Birincisi Süheyb b. Rûmî'den rivâyet ettiği hadistir. Buna göre bir kral ve onun bir sihirbazı

⁷⁹ Kurtûbî, *Tefsîr-i Kurtûbî*, 22: 183-184.

⁸⁰ Elmalî, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9: 97.

⁸¹ Elmalî, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9: 98.

⁸² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 82.

vardı. Sihirbaz yaşlanınca krala kendisi yerine eğitebileceği bir genç vermesini ister. Kral da bir genci bu iş için görevlendirir. Bu genç sihirbazın yanına gidip gelirken yolu üzerinde bir rahibe uğrar ve ondan feyz alarak iman ehli olur. Çocuğun elinden kör ve cüzzamlı kişiler şifa bulur. Kral genci dininden döndürmeye çalışır. Bunu başaramayınca öfkelenir ve rahibi öldürür. Sonra da genci öldürmek ister. Ancak gence hiçbir şey tesir etmez. Sonunda genç, şayet beni öldürmek istiyorsan halkı topla ve bana ok atarken bu encin rabbinin ismi ile de, ben ancak öyle ölürüm der. Kral de böyle yaparak genci öldürür. Bunu gören halk gencin rabbine iman ettik der. Bunun üzerine kral halkı dininden vazgeçirmek üzere yol kenarlarına hendekler açarak imanından dönmeyenleri ateşe attırmıştır. İkinci rivâyet ise Hz. Ali'nin İran Kısra'sının sarhoşken kendi kız kardeşi ile zina etmesi sonucu bir çıkış yolu ararken halka, "Tanrı kız kardeşleri ile nikâhı helal kıldı." diye ilan eder. Ancak halk buna karşı çıkar. Kral da bunun üzerine onları ateş dolu hendekler içinde yakmaya başlar. Üçüncü rivâyet ise İbn Abbâs'tan Babillerin israiloğullarını Hz. Musa'nın dininden dönmeye zorlamaları ve dininden dönmeyenleri ateşte yakmalarındır.⁸³ Dördüncü rivâyet ise Necran hristiyanlarının başına gelen olayları anlattığı İbn Hişâm, Taberî, İbn Haldun, el-Hamevî gibi tarihçilerin naklettiği en meşhur olan rivâyettir. Bu rivâyeti Mevdûdî şöyle nakleder:

“ Himyer (Yemen) Kral'ı Tuban Esed Ebu Karib, bir defasında Medine'yi ziyaret etti. Orada yahudilerle temas ederek, dinini değiştirdi ve yahûdi oldu. Beni Kurayza'dan (yahûdilerin Medine'deki kollarından biri-çev) iki yahûdi âlim alarak Yemen'e getirdi. Böylece orada yahûdiliği yaymaya başladılar. Daha sonra oğlu Zûnuvas tahta geçer ve Necrân'ı (Arabistan'ın güneyinde hristiyanların en kuvvetli merkezlerinden biriydi) ortadan kaldırmak için hücum ederek oranın halkını yahûdi olmaları için zorlar. (İbn Hişâm bunların Hz. İsa'nın gerçek dini üzerinde bulunduklarını söyler) Zûnuvas Necran'ı ele geçirdikten sonra halkı yahûdiliğe davet edince, halk bu daveti reddetti. O da bundan dolayı birçok kimseyi, ateş dolu hendeklere atarak yaktı ve birçoğunu da katletti. Toplam 20.000 kişi öldürüldü. Necran ahalisinden bir şahıs, dost Zûsaliban'a gitmeyi başardı. Bir rivayete göre Rum Kayseri'ne gitti, yine bir başka rivayete göre ise Habeşistan Kral'ı Necaşi'ye giderek, bu zulmü ona anlattı. Birinci rivayete göre Rum Kayseri Habeşistan kralı'na mektup yazdı. İkinci rivayete göre ise, Necaşi, Rum Kayseri'ne deniz kuvvetleri göndermesi için ricada bulundu. Sonunda Habeşistan, Uryat isimli bir komutanın emri altında 20.000 askeri Yemen'e gönderdi. Zûnuvas öldürülerek yahûdi hâkimiyeti ortadan kaldırıldı ve Yemen Habeşistan sınırlarına dâhil edildi.”⁸⁴

Mevdûdî'ye göre Yemen ilk önceleri hristiyanların hâkimiyetinde idi. Burası hem ticaret hem de stratejik olarak çok önemli bir bölge idi. Hristiyan misyoner Faymiyun tarafından Hristiyanlık ile tanışmışlar ve bu dini kabul etmişler. Bu sayede putlara tapmaktan vazgeçmişlerdir. Babasından sona tahta geçen Zunuvas Necran'ı almak için hücumla geçmiş toplamada yirmi bin ile kırk bin arasında insan ateş dolu hendeklerde yakmışlardır. Bu olay M.523 olmuştur. M.525'te Habeşistân Yemen'e saldırarak Zunuvas'ın saltanatına son vermiştir. Müfessir ayrıca Husnî Gurap'ta (Yemen'de bir yer) yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bulunan levhaların üzerinde bu olaya ışık tutan bilgiler bulunmuştur. Ayrıca Mevdûdî M.6

⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 83.

⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 83-84.

yüzyılda hristiyanların çeşitli kaynaklarında bu hadise zikredilmiş ve bizzat görenler tarafından ayrıntılı bir şekilde nakledilmiştir.⁸⁵

SONUÇ

Kur'ân'ın anlaşılmasında rivayet kültürünü yok saymak imkânsızdır. Rivayetler içerisinde esbâb'ı nüzûl'un varlığı bu düşüncenin haklılığını ortaya koyan unsurlardan sadece biridir. İşin ehemmiyetinde olan müfessirler âyetlerin tefsirlerinde mutlaka sebep-i nüzûle müracaat etmişlerdir. Öyle ki sahanın âlimlerinden olan İbn Abbas, el-Vahidî ve daha birçok kişi, varsa eğer sebep-i nüzûl bilinmeksizin âyetleri doğru bir şekilde anlamının mümkün olmadığını ve yanlış anlaşılmanın kaçınılmaz olduğunu söylemişlerdir.

Kur'ân'ın birçok yönünün anlaşılmasına esbâb'ı nüzûl katkı sağlamaktadır. âyetlerin getirdiği hüküm ve hikmetlerin kavranmasının yanı sıra; Kur'ân'ın indiği ortamın kavranması, bu ortamın zihinlere resmedilmesi, nüzul sürecinde yaşanan olaylar ve bu olayların tarafları ve daha birçok şeyin bilinmesi; ancak sebep-i nüzule müracaatla mümkündür.

Ebu'l A'la Mevdûdî'nin esbâb'ı nüzûl açısında kritik etmeye çalıştığımız *Tefhimu'l Kur'an* adlı eserinde surelerin tefsirine başlamadan önce ilgili sûrenin konusu, adı, ana fikri nüzûl zamanı ve tarihsel arka-plan gibi konu başlıkları ile sûreye giriş yapar. Tarihsel arka-plan olarak sûrelerin başında verdiği bölüm ise Mevdûdî'nin esbâb'ı nüzûle ilişkin bilgilere yer verdiği bölümdür. Ancak tarihsel-arka planı incelerken müfessir, bütün sûreler hakkında sebep-i nüzûle ilişkin bilgiler vermemiştir. Daha çok âyetlerin indiği dönemdeki etkilediği toplumların dinamikleri ve bu dinamiklerin muhataplarda ortaya çıkardığı anlama/yaşama farklılıkları veya verilen mesajın doğru anlaşılıp- anlaşılmadığı hususlarından bahsetmiştir. Müfessirin tarihsel arka-planda sebebi nüzule ilişkin bilgi verdiği durumlarda genellikle “*Nüzul Sebebi*” şeklinde başlık atıp bilgiler vermiş veya âyetlerin tefsirini yaparken “*ilgili pasajın altında sebebi nüzule ait rivayetleri zikretmesi*” şeklinde olmuştur. Esbabı nüzul olmadan Kur'an'ı gerçek anlamda anlamının mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Garânîk Hadisesini yorumlarken esbâb'ı nüzûl rivayetlerini birçok açıdan tenkide tabi tutmuş ve doğruluğunu rivayetlerle temellendirmeye çalışmıştır. Kimi zaman âyetlerin sebep-i nüzulüne ilişkin rivayetleri naklederken, kimi zaman da âyetin veya sûrenin kendi bağlamından hareketle sebep-i nüzûl belirlemeye çalışmıştır.

Nas ve Felak Sureleri tefsirinde Peygamber (s.a.v) sihir ve büyü yapılması konusuna değinmiş, Muhammed Abduh'un aksine bu durumu akaide muttali bir durum olarak algılamayarak peygambere büyü yapıldığı olayını kabul etmiştir. Ancak bunu kabul ederken büyüün etkisinin Hz. Peygamberi insani olarak etkilediği peygamberlik görevi ile ilgili hiçbir şekilde etkilemediğini savunmuştur.

Ashab-ı Uhdud ile ilgili Buruc suresinde, tarihten buyana insanların müminleri ateşlere atmak suretiyle yakılması olayları ile ilgili rivayetleri anlatarak ashâb'ı uhûd'un belirli bir kavim olduğunu ifade etmiş ve Hristiyan kaynaklarında bu olayı görenlerin ve duyanların kitaplarda geçtiğini ifade etmiştir.

⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7: 84-85.

KAYNAKLAR

- Alûsî el-Bağdâdî. *Rûhu'l meânî*. Beyrut: İdret'ü t-Tıbbâti'l-Müniriyyeti, ts.
- ARSLAN, İhsan. «Rasûlullah'a Yapılan Sihir Rivâyeti Hakkında Bir Araştırma.» *EKEV Akademi Dergisi*, 2012: 91-110.
- Aydın, Muhammed. «“Esbab-ı Nüzulü Anlama Yolunda Sahabenin Kur'ân-ı Kerim Anlayışı:"Ebu Eyyûbel-Ensari'nin Örneğinde".» *Uluslararası Eyüp sultan Sempozyumu*, 2016: 60-73.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhû'l beyân*. Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. 1993: Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Cerrahoğlu, İsmail. «Garânîk.» *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, 13: 361. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demir, Recep. *Kuran Tefsirinde Tarihselci Yöntem*. Karabük: Hikmetevi Yay, 2013.
- Demirci, Muhsin. *"Esbâb-ı Nüzûl"*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzi, . *Me'âtihi'l- gayb*. Beyrût: Dâru'l- Fikr, 1401/1981.
- Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî. *Câmiu'l-ahkâmi'l-Kur'ân*. Düzenleyen: Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetu'r-risâle,, 2002/1427.
- el-Bağdâdî, Yakût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî. *Mu'cemü'l buldân*. Beyrut : Dâru's-Sâdır, 1977/1398 .
- el-İsfahânî, Ragîb. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. Düzenleyen: Safvân Adnân Davûdi. Şam: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- el-Mâturidî, Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd. *Te'vilâtu ehli's-sünne*. Düzenleyen: Mecdî Baslûm. Beyrût: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2005/1426.
- es-Suyûtî, Celaledin Abdurrahman Eba Bekir. *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'ân*. Medine: Merkez'ud-Diraseset'ül-Kur'âniyye, 1426.
- Gündüz, Ahmet. «Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi.» *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016: 93-113.
- İshâk, Muhammed İbn. *es-Siretu'n- nebevî*, . Beyrut: Dâru'l Kütubi'l İlmiyye, 2004/1423.
- Kesîr, İbn. *Tefsîru'l- azîm*. Düzenleyen: Hikmet b. Beşîr b. Yasir. y.y: Dâru İbnü'l Cevzî, 1431.
- . *Tefsîru'l Kur'âni'l-azîm*. Düzenleyen: Hikmet b. Beşîr b. Yasir. Dâru İbn'ul-Cevzî, tarih yok.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensâri el-. *Câmi'ul ahkâmi'l- Kur'ân* . Kâhire: Dâru'l Kutubi'l Mısıriyye, 1950/ 1329.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l Kur'ân* . Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003/1423.
- Mevdûdî, Ebu'l -A'la. *Tefhîmu'l Kur'ân*. Çeviren trc. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

- Muhammed Abduh. *Tefsîr-u cüz'i amme*. Mısır : Matbaât'u Mısır, 1341.
- Muhammed b. Sa'd b. Munî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Düzenleyen: Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l Hânicî, 2001/1421.
- Muhyiddin Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî, . *et-Tefsîr fî kâvâidi İlmi't-tefsîr*. Düzenleyen: Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Kahire: Mektebet'ül Kudusî, 1998/1419.
- Râzî, Fahreddin Muhammed. *Mefatihü'l gayb* . Beyrut : Dâru'l-Fikr, 1981/1401.
- Salih, Subhi. *Mebâhis fiulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil'Melâyîn, 1977 .
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb'ı Nüzûl'un Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Süleymân, Mukâtil b. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Düzenleyen: Abdullah Mahmûd Şahat. Beyrût: Dâru İhyâi't Turâsi'l-Arabiyyi, 2002/1423.
- Taberî, Ebi Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-. *Câmiu'l beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. Düzenleyen: Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr, 2001/1422.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Çeviren Komisyon. İstanbul:: Zehraveyn Yay, 1992.
- Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmûd b. Ömer ez-. *Tefsîru'l keşşâf an hakâiku't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2009/1430.
- Zerkeşî, Muhammed Abdullah. *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'ân*. Düzenleyen: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim. Kahire: Mektebetu Dâru't- Turas, tarih yok.